

คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีในการศึกษาภาคบังคับของไทย
หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในช่วง 25 ปี (2491-2515)

สภาพสังคมทั่วไปที่มีส่วนกำหนดในการจัดการศึกษา

สงครามมหาเอเชียบูรพาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เกิดขึ้นเมื่อรัฐบาลญี่ปุ่นประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2484 การที่รัฐบาลไทยยินยอมให้กองทัพญี่ปุ่นเดินทางผ่านประเทศไทยเพื่อโจมตีดินแดนมลายูและพม่าของอังกฤษและได้ลงนามในข้อตกลงกับญี่ปุ่น เพื่อร่วมเป็นพันธมิตรทั้งฝ่ายรุกและฝ่ายป้องกัน เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2484 นั้น ทำให้ประเทศไทยต้องตกอยู่ใต้อาณัติของสงครามอย่างแท้จริง โดยเจเนอรัลฮังเมื่อประเทศไทยได้ประกาศสงครามกับประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ 25 มกราคม 2485¹ ทำให้ประเทศไทยก็ต้องได้รับความกระทบกระเทือนจากภัยสงครามหลายประการ เป็นต้นว่า การถูกโจมตีทางอากาศ การขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ อันเป็นผลกระทบกระเทือนต่อการดำเนินการศึกษาและการศึกษาภาคบังคับด้วย

เมื่อสิ้นสุดภาวะสงคราม ผลกระทบกระเทือนที่มีต่อการจัดการศึกษาที่มีมาจากสงครามก็ยังคงมีอยู่มาก เป็นต้นว่า การขาดแคลนเครื่องนุ่งห่ม แบบเรียน การที่โรงเรียนถูกทำลายได้รับความเสียหาย ฯลฯ ซึ่งจากผลกระทบของภัยสงครามทำให้รัฐบาลในช่วงเวลานั้นพยายามที่จะปรับปรุงแก้ไขสภาพของการศึกษาให้ดีขึ้น และประกอบกับที่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้ ประเทศไทยนั้นได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ (UNO) และองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และสังคม ซึ่งองค์การดังกล่าวก็นับเป็นองค์การหนึ่งในองค์การสหประชาชาติ อันมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมประเทศต่าง ๆ ให้เข้าร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมเพื่อที่จะให้โลกภายหลังสงครามได้อยู่ร่วมกันโดยสันติ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน²

¹ "พระบรมราชโองการประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 59 (แผนกกฎหมาย) ลงวันที่ 25 มกราคม 2485, หน้า 244-246.

² กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507, หน้า 550.

ด้วยเหตุดังกล่าวรัฐบาลไทยจึงได้ร่วมมือกับองค์การศึกษาวិทยาศาสตร์และศิลปกรรม ในการปรับปรุงการศึกษาภายหลังสงครามให้ดีขึ้น เช่น การได้รับความร่วมมือช่วยเหลือด้วยการ ส่งผู้เชี่ยวชาญมาช่วยในการดำเนินการศึกษาในแนวใหม่ ให้ทุนครูอาจารย์ไปศึกษาและดูงาน เน้นเติม ให้ครูฝึกและอุปกรณ์การศึกษา ทั้งนี้เพราะนโยบายขององค์การสหประชาชาตินั้น ต้องการที่จะยกระดับความเจริญของประเทศคือขียนัดนาให้มีการศึกษาที่ดัดเทียมประเทศที่เจริญแล้ว ในส่วนประเทศไทยเองก็เป็นประเทศที่อยู่ในข่ายที่จะได้รับความช่วยเหลือจากองค์การสหประชาชาติด้วย จึงมีผลทำให้การศึกษาไทยในระบอบหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เปลี่ยนแปลงไปมาก โดย เฉพาะการรับเอาแนวความคิดและวิธีการศึกษาแบบตะวันตกเข้ามาในสมัยนั้น และสืบต่อมาจนถึง ระบอบการปฏิรูปการศึกษาช่วง พ.ศ. 2517-2520

นโยบายการจัดการศึกษาภาคบังคับช่วง พ.ศ. 2491-2515

หลังจากรัฐบาลประกาศใช้แผนการศึกษา พ.ศ. 2479 หลักสูตรการศึกษาภาคบังคับลดลงเหลือ 4 ชั้น จากเดิมซึ่งเคยมี 6 ชั้น โดยหวังว่าผลเมืองเกินกว่าครึ่งหนึ่งของประเทศจะสอบ ได้ชั้นประถมปีที่ 4 เพื่อหวังผลทางการเมืองในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ดังได้กล่าว แล้วในบทที่ผ่านมา ต่อจากนั้นยังไม่พบคำแถลงนโยบายของรัฐบาลชุดใดที่จะขยายการศึกษาภาค บังคับให้มีความรู้สูงขึ้น นอกจากจะมีปรากฏอยู่บ้างในคำแถลงนโยบายของคณะรัฐบาลชุดที่ 19 อย่างไรก็ตามคำแถลงนโยบายของรัฐบาลหลายสมัยได้กล่าวถึงนโยบายที่จะปรับปรุงและขยาย โรงเรียนตามความประสงค์ของพระราชบัญญัติประถมศึกษา ซึ่งจะสังเกตได้จากนโยบายทางด้านการ ศึกษาของคณะรัฐบาลชุดต่าง ๆ ดังนี้

รัฐบาลชุดที่ 18 (23 สิงหาคม 2489 - 30 พฤษภาคม 2489)

หลังจากที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเมื่อวันที่ 21 สิงหาคม 2489 แล้ว ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พลเรือตรีวัลย์ ช่าง- นาวาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2489 โดยมี นายเดือน บุนนาค เป็น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐบาลชุดนี้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2489 โดยกล่าวถึงนโยบายในการจัดการศึกษาว่า

การศึกษาและการพระศาสนา รัฐบาลนี้จะดำเนินการวางแผนการศึกษาชาติต่อ จากที่รัฐบาลชุดก่อนดำเนินการอยู่ และจะปรับปรุงหลักสูตรกับตำราเรียนให้เหมาะสม กับความต้องการของประเทศ และความเป็นอยู่ของท้องที่ โดยให้ผู้ที่รับการ ศึกษาที่มีความรู้อันจำเป็นแก่การประกอบอาชีพ และรู้จักค้นหาเหตุผล ทั้งมีศีลธรรม ซึ่งต้องอาศัยการศาสนาเข้าช่วยด้วย... เกือบกับฐานะของครูซึ่งได้บำรุงกันมา แต่รัฐบาลชุดก่อนนั้น รัฐบาลชุดนี้จะดำเนินการต่อเฉพาะอย่างยิ่งในการปรับปรุง ครูประจำบาลให้เป็นข้าราชการตามคุณสมบัติและความรู้พื้นฐาน และการให้ความรู้ เน้นเติมแก่ครูประจำบาลให้มากขึ้นเป็นพิเศษ...³

รัฐบาลชุดที่ 19 (30 พฤษภาคม 2490 - 8 พฤษภาคม 2490)

พลเรือตรีวัลย์ ช่างनावาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2490 โดยมีนายเดือน บุญนาค เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และนายวิโรจน์ กมลพันธ์ เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายในการบริการราชการแผ่นดินต่อที่ประชุมรัฐสภา ในวันที่ 5 มิถุนายน 2490 ซึ่งมีนโยบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษา ดังนี้⁴

การศึกษา รัฐบาลจะจัดการฝึกหัดครูให้ได้ทั้งปริมาณและคุณภาพ จะส่งเสริม โรงเรียนราษฎร์ให้มีฐานะและคุณภาพดีขึ้น จะเพิ่มสถานที่เล่าเรียนในโรงเรียน รัฐบาลขึ้นอีก และจะจัดการศึกษาให้เปล่าในโรงเรียนรัฐบาล โดยวิธีคัดเลือก นักเรียนที่เรียนดีเข้าเรียน จะส่งเสริมและกวดขันโรงเรียนประจำบาลและ เทศบาลให้มีคุณภาพดีขึ้น เน้นสอนความรู้ภาคบังคับให้ต้องศึกษาสูงขึ้น ทั้งนี้จะขยาย เป็นระยะ ๆ และเป็นท้องที่ไป จะปรับปรุงอาชีพศึกษา โดยวางโครงการอาชีพ

³สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, รายงานการประชุมรัฐสภา น.ศ.2489 และ น.ศ. 2493, หน้า 117.

⁴"คำแถลงนโยบายของรัฐบาล วันที่ 10 มิถุนายน 2490," ราชกิจจานุเบกษา, 64 (10 มิถุนายน 2490): 1427.

ศึกษาให้เหมาะสมกับท้องถิ่น และจัดให้มีอาชีวศึกษาภาคบังคับขึ้น ทั้งจะจัด
อาชีวศึกษาแทรกในหลักสูตรสามัญศึกษาตามสมควร และจัดอาชีวศึกษาสำหรับ
ผู้ใหญ่ขึ้นด้วย...

รัฐบาลชุดที่ 20 (10 พฤศจิกายน 2490-6 กุมภาพันธ์ 2491)

ด้วยคณะทหารที่เรียกตนเองว่า "คณะรัฐประหาร" ได้ทำการยึดอำนาจการ
ปกครองแผ่นดิน เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 โดยเหตุผลที่ว่า ประเทศชาติตกอยู่ในภาวะ
การขาดแคลนอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ และการดำเนินงานของรัฐบาลประสพกับความล้มเหลว
หลังจากนั้นก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้ "รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย
(ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2490" เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2490 โดยมีบทบัญญัติกำหนดให้
มีการแต่งตั้งสมาชิกวุฒิสภาภายในเวลา 15 วัน และกำหนดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทน
ราษฎรภายในเวลา 90 วัน พร้อมกันนั้นได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้
นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ในวันที่ 10 พฤศจิกายน 2490 โดยมีนายเลื่อน
ศราภีรวาณิช เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดินต่อที่ประชุมวุฒิสภา เมื่อ
วันที่ 27 พฤศจิกายน 2490 โดยมีนโยบายในการจัดการศึกษาดังนี้⁵

การศึกษาและการนระศาสนา

- 1) จะส่งเสริมการศึกษาของประชาชนให้ก้าวหน้าทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ
ให้เหมาะสมแก่การที่จะเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย
- 2) จะปรับปรุงหลักสูตรให้เหมาะสมกับสภานและความแวดล้อมของประเทศ
- 3) จะอบรมศีลธรรมจรรยาของนักเรียนและกวดขันวินัย

⁵"รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2490" รวม
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเอกหลวงสุภะสารณกร,
11 มิถุนายน 2511, หน้า 64-65.

- 4) จะจัดหาหนังสือ ตำราเรียนให้เพียงพอแก่ความต้องการ
- 5) จะบำรุงส่งเสริมฐานะครู

ในเรื่องแนวความคิดของการจะปรับปรุงหลักสูตรใหม่หลังจากได้ใช้หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2480 แล้วนั้น เคยปรากฏในคำแถลงนโยบายของรัฐบาลชุดที่ 10 (7 มีนาคม 2485-24 กรกฎาคม 2487) คือ รัฐบาลชุดจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีและมีพลตรีประจวบ ภมรมนตรี เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ แต่แนวความคิดที่จะปรับปรุงหลักสูตรครั้งนั้นเพื่อให้การศึกษาของชาติทัดเทียมอารยประเทศ และการปรับปรุงหลักสูตรไม่เป็นผลสำเร็จ คงเนื่องจากอยู่ในภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 หลังจากนั้นก็มีแนวคิดการปรับปรุงหลักสูตรอีกในคณะรัฐมนตรีชุดที่ 16 แต่ก็ไม่ได้มีการลงมือปฏิบัติ จนถึงคณะรัฐบาลชุดที่ 19 ใน พ.ศ.2489 จึงได้เริ่มดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรประถมศึกษาชั้นใหม่เรียกว่า หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491 ซึ่งมีความแตกต่างจากหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2488 เพียงเล็กน้อย คือ หลักสูตร พ.ศ.2491

ในระยะต้นหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้ นโยบายการจัดการศึกษาภาคบังคับมีแนวโน้มขยายมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากในทางการเมืองรัฐต้องการให้พลเมืองที่มีสิทธิ์ออกเสียงเลือกตั้งเกินกว่าครึ่งหนึ่งสำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษา (การศึกษาภาคบังคับ) เพื่อไปใช้สิทธิ์เลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ดังที่กล่าวแล้วในบทที่ผ่านมา

อย่างไรก็ตามแนวความคิดเรื่องความต้องการให้ประชาชนเป็นพลเมืองดีได้ประกาศอย่างชัดเจนในยุคของรัฐบาลชุดที่ 20 รัฐบาลได้ระบุว่า จะส่งเสริมการศึกษาของประชาชนให้มีความก้าวหน้าทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพให้เหมาะสมแก่การเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งก็จะเห็นได้ถึงคุณลักษณะของพลเมืองในยุคนั้นด้วยว่า ต้องอยู่ในกรอบของการปกครองระบอบประชาธิปไตยด้วย

หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491

หลักสูตรประถมศึกษาฉบับ พ.ศ.2491 นี้ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงมาจากหลักสูตรฉบับ พ.ศ.2480 โดยเพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัยยิ่งขึ้น แต่ทั้งนี้ก็มี ความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยคือ หลักสูตร พ.ศ.2491 ได้ขยายเนื้อหาวิชากว้างขึ้น เน้นความสำคัญของแต่ละวิชาที่

เรียนมากขึ้น ซึ่งจะขอสรุปได้ดังนี้คือ

1. เน้นความสำคัญของวิชาหน้าที่พลเมือง ศิลปกรรม ธรรมชาตศึกษา การฝีมือและวิชาลูกเสือหรืออนุภาษาฯ โดยเพิ่มชั่วโมงเรียนในรอบสัปดาห์มากกว่าหลักสูตรเดิม (หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2480) และสำหรับวิชาลูกเสือหรืออนุภาษาฯในหลักสูตรเดิมให้เรียนในชั้นประถมปีที่ 3-4 แต่หลักสูตรใหม่นี้ให้เรียนตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ 1-4 ให้เวลาเรียน 3 ชั่วโมง ต่อสัปดาห์ทุกชั้นเรียน⁶

2. เพิ่มเนื้อหาวิชามากขึ้นและมีเนื้อหาสาระกว้างขวางทันสมัย ได้แก่ วิชาหน้าที่พลเมือง ซึ่งเดิมวิชานี้ขึ้นอยู่กับวิชาศิลปกรรม แต่หลักสูตรใหม่นี้แยกออกเป็น 2 วิชา คือ วิชาหน้าที่พลเมืองกับวิชาศิลปกรรม วิชาหน้าที่พลเมืองขยายรายละเอียดเนื้อหาวิชาชัดเจนขึ้นกว่าเดิม เปลี่ยนวิชา "วิทยาการ" ในหลักสูตรเดิมมาเป็นวิชา "ธรรมชาตศึกษา" ซึ่งมีเนื้อหาสาระกว้างขวางกว่าเดิม เปลี่ยนวิชาความรู้เรื่อง "เมืองไทย" มาเป็นวิชา "ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์" โดยเจาะวิชาภูมิศาสตร์มีสาระตามศาสตร์สาขามากขึ้น สำหรับประวัติศาสตร์ เพิ่มเนื้อหาให้เรียนรู้เกี่ยวกับกษัตริย์องค์สำคัญ ๆ ของไทยหลายพระองค์ และความสัมพันธ์ของไทยกับต่างประเทศ⁷

จึงเห็นได้ว่าหลักสูตรดังกล่าว เริ่มมองเห็นความสำคัญของคุณลักษณะพลเมืองที่ดีด้านระเบียบวินัยและความเป็นไทยมากขึ้น ทั้งในแง่ของวิถีชีวิตและพื้นฐานของจิตใจ อันได้แก่การมีพระนุทศาสนนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ

สำหรับจุดมุ่งหมายหลักสูตร พ.ศ.2491 กำหนดให้เด็กที่เริ่มเรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 อ่านออก เขียนได้ โดยรวดเร็วและให้เด็กที่เรียนชั้นประถมปีที่ 2, 3 และ 4 ได้เรียนตามอัธยาศัย⁸

⁶ เน้นจันทร์ ทนประเสริฐ, การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ.2464-2520, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528) หน้า 155.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

⁸ หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491, หน้า 1.

อย่างไรก็ตามในรายละเอียดของหลักสูตรก็ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการสอนวิชาต่าง ๆ ไว้ด้วยที่น่าสนใจคือ วิชาสังคมศึกษา ได้แยกวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมออกจากกัน และได้กำหนดจุดมุ่งหมายของหน้าที่พลเมืองไว้ว่า "ต้องการให้รู้จักหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติคือโรงเรียน ครอบครัว ประชาชน ชชาติ นระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ"^{๑๐}

สำหรับในส่วนของวิชาศีลธรรมได้มุ่งหมาย ดังนี้ "เลื่อมใสและนับถือในพระพุทศศาสนาก็ได้ปฏิบัติกิจตามประเพณีนิยม กับทั้งในเรื่องกิริยาและคณงามความดีในอุปนิสัย ทั้งนี้สำหรับนักเรียนต่างศาสนาให้ปฏิบัติอย่างอนุโลมตามความมุ่งหมายที่กำหนดนี้"^{๑๑}

จะเห็นว่าหลักสูตรฉบับนี้เป็นความสำคัญของวิชาหน้าที่พลเมือง มากกว่าหลักสูตรเดิมนั้นก็ย่อมหมายความว่า นโยบายการจัดการศึกษาต้องการให้ประชาชนที่เรียนในระดับประถมศึกษา (การศึกษาภาคบังคับ) ได้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหน้าที่ของพลเมืองที่พึงปฏิบัติ ซึ่งคุณลักษณะของพลเมืองที่ต้องการก็ได้ระบุไว้ในจุดมุ่งหมายของวิชาหน้าที่พลเมือง ทั้งนี้โดยรวมแล้วก็คือ การสามารถปฏิบัติตามบทบาทที่ได้รับทั้งต่อครอบครัว ต่อส่วนรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อประเทศชาติ ภาสได้การปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

นอกจากนี้ในวิชาศีลธรรม ก็มีจุดมุ่งหมายอันเกี่ยวข้องกับคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีประการหนึ่ง คือการปลูกฝังให้ประชาชนมีอุปนิสัยที่ดีอยู่ในธรรม ซึ่งเมื่อคนที่มีอุปนิสัยดีก็ย่อมที่จะเกิดประโยชน์ต่อส่วนร่วมอันหมายความว่า ก็คือการเป็นพลเมืองดีนั่นเอง

รัฐบาลชุดที่ 21 (21 กุมภาพันธ์ 2491 - 8 เมษายน 2491)

การเลือกตั้งทั่วไป เมื่อวันที่ 29 มกราคม 2491 เป็นผลให้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ได้ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง โดยมีหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดินต่อสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2491 ซึ่งมีนโยบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษา เน้นให้ประชาชนเป็นพลเมือง

^{๑๐}หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2491, หน้า 6.

^{๑๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

ดีในสังคมประชาธิปไตย และเน้นการศึกษาช่วยทำให้ประชาชนสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้ ซึ่งรัฐบาลได้แถลงนโยบายตอนหนึ่ง ดังนี้ "การศึกษาและการพระศาสนา รัฐบาลนี้มีนโยบายที่จะอบรมจิตใจของประชาชนให้เป็นพลเมืองดีแห่งระบอบประชาธิปไตย ด้วยการให้การศึกษาไปในทางที่จะให้พลเมืองรู้จักสิทธิ และหน้าที่ของตน สามารถประกอบสัมมาชีพเป็นที่พึ่งแก่ตนเอง และแก่ประเทศชาติส่วนรวม"¹¹

รัฐบาลชุดที่ 22 (8 เมษายน 2491 - 23 เมษายน 2491)

คณะรัฐมนตรีมีจอมพลแปลก นิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี และพลโทมังกร นรมโยธี เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ คณะรัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายด้านการศึกษา เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2491 ความว่า

รัฐบาลชุดนี้จะสนใจเป็นพิเศษเรื่องการศึกษาของประชาชน จะพยายามให้พลเมืองได้รับการศึกษาโดยทั่วหน้ากัน โดยการจัดตั้งโรงเรียนต่าง ๆ ของรัฐบาล และประชาบาลเพิ่มขึ้น ทั้งปรับปรุงสมรรถภาพและเงินเดือนของครู ส่วนโรงเรียนเอกชน รัฐบาลก็จะสนับสนุนให้เต็มทั้งคุณภาพและปริมาณ...¹²

รัฐบาลชุดที่ 23 (25 มิถุนายน 2492 - 29 พฤศจิกายน 2494)

รัฐบาลชุดที่ 23 (25 มิถุนายน 2492-29 พฤศจิกายน 2494) เนื่องจาก การที่ได้มีพระบรมราชโองการให้ประกาศใช้ "รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492" เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2492 และการที่รัฐบาลได้จัดให้มีการเลือกตั้งเพิ่มเติมตามบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญในท้องที่ 19 จังหวัด เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 2492¹³ เป็นผลทำให้มี

¹¹บันทึกการประชุมรัฐสภา ครั้งที่ 1, ราชกิจจานุเบกษา 65 (9 มีนาคม 2491): 877-878.

¹²สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, รายงานการประชุมรัฐสภา สมัยสามัญ ชุดที่ 1 พ.ศ. 2491, หน้า 700.

¹³ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, รัฐสภาในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517), หน้า 644.

การเปลี่ยนแปลงรัฐบาลอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ได้ทรงโปรดเกล้าฯแต่งตั้งให้จอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน 2492 โดยมีพลตรีสวัสดิ์ สวัสดิ์ธรรมชัย สวัสดิ์เกียรติ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดินต่อสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม 2492 โดยมีนโยบายในการจัดการศึกษาบางตอนดังนี้

การศึกษา รัฐบาลนี้ถือว่า การส่งเสริมและบำรุงการศึกษาอบรมประชาชนเป็นสิ่งสำคัญลำดับแรก จะพยายามให้ประชาชนได้รับการศึกษาอบรมทั่วถึงกันทุกประเภททุกวัย...

4. จะตั้งโรงเรียนรัฐบาลและประชาบาลเพิ่มขึ้นให้เพียงพอับความต้องการของประชาชนตามลำดับ ความจำเป็น...¹⁴

นโยบายทางการศึกษาของรัฐบาลชุดนี้ มุ่งในเรื่องการขยายโรงเรียนให้พอเพียงกับจำนวนนักเรียนที่จะเข้าเรียน ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการขยายการศึกษาภาคบังคับ แต่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการก็ได้เห็นความจำเป็นของการขยายการศึกษาภาคบังคับ ดังปรากฏในคำกล่าวปราศรัย การเปิดประชุมคณะรัฐมนตรีเรื่องการศึกษาประชาบาล เมื่อวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2494 ดังมีข้อความตอนหนึ่งดังนี้

เราบังคับให้เขาอยู่ในโรงเรียนถึงอายุย่างเข้าปีที่ 15 แต่ถ้าเด็กคนใดสอบได้ ได้ชั้นประถมปีที่ 4 แม้จะมีอายุเพียง 10-11 ขวบ ก็ออกจากโรงเรียนได้เพราะเป็นเกณฑ์บังคับแต่พินความรู้เพียงชั้นประถมปีที่ 4 นี้ ดูเหมือนจะเป็นที่รับกันทั่วไปว่าไม่เหมาะสมแก่สังคมในปัจจุบันเสียแล้ว... ไม่มีประเทศใดที่จัดการศึกษาบังคับเพียง 4 ปี เหมือนประเทศเรา ถ้าเราตั้งใจเพียง 4 ปี อย่างนี้ตลอดไป กรอบสังคมของคนไทยก็คงเป็นอยู่อย่างที่เราเห็น ถ้าเราต้องการกรอบสังคมของคนไทยให้สูงขึ้นให้ทันเทียมชาวโลก... เราจะต้องพยายามจัดการให้ผลเมืองส่วนมากของ

¹⁴ "บันทึกการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 3/2492," ราชกิจจานุเบกษา, 66 (19 กรกฎาคม 2492): 3422-3423.

เรามีความรู้สูงขึ้น...ตามแผนการศึกษาของชาติใหม่ กระทรวงศึกษาธิการมุ่งหมายให้เด็กไทยทุกคนได้อยู่ในโรงเรียนเป็นเวลา 7 ปี และต้องการให้พลเมืองไทยส่วนรวมสำเร็จการศึกษาเทียบเท่ามัธยมปีที่ 3 เป็นอย่างน้อย ผู้ที่สำเร็จการศึกษาเพียงชั้นประถมปีที่ 4 จะถือว่ามีความรู้เบื้องต้นเท่านั้น ยังไม่ถึงว่ามีความรู้ความสามารถสมกับที่จะเป็นพลเมืองตามที่ประเทศชาติต้องการ¹⁵

เนื่องจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการมีความคิดเห็นควรที่จะขยายการศึกษาภาคบังคับให้สูงขึ้น เป็นทุนอยู่ก่อนแล้ว ในปี พ.ศ. 2493 ซึ่งก่อนที่จะได้กล่าวคำปราศรัยเปิดประชุมคณะรัฐมนตรีเรื่องการศึกษาประชาบาลนั้น กระทรวงศึกษาธิการได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อจัดวางโครงการศึกษาใหม่¹⁶ คณะกรรมการชุดนี้มีความเห็นว่าการศึกษาภาคบังคับนี้ควรจะขยายการศึกษาออกเป็น 7 ชั้น คือ ประถมศึกษา 4 ปี กับมัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี สำหรับมัธยมศึกษาตอนต้น ควรจัดให้เรียนประเภทมัธยมศึกษาทั่วไป เพราะเป็นลักษณะเฉพาะตัว

อย่างไรก็ดีแม้ว่ากระทรวงศึกษาธิการมีเป้าหมายที่จะขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปเป็น 7 ปีก็ตาม แต่ในการประชุมพิจารณาการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2494 ที่ประชุมได้กำหนดการศึกษาภาคบังคับไว้เท่าเดิมเพียง 4 ปี เท่านั้น¹⁷

ในระยะรัฐบาลชุดที่ 21-23 นี้ คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีปรากฏก็คือพลเมืองดีแห่งระบอบประชาธิปไตย อันหมายถึงการรู้จักสิทธิหน้าที่ การประกอบอาชีพที่ถูกต้องตามกฎหมาย การทำตนให้เป็นที่พึ่งของคนได้ ซึ่งก็หมายถึงการไม่เป็นภาระของชาติ และ

¹⁵ กรมสามัญศึกษา, กระทรวงศึกษาธิการ, รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีเรื่องการศึกษาประชาบาล พ.ศ. 2494 (กรุงเทพมหานคร: โรงเรือนการช่างวุฒิศึกษา แผนกการพิมพ์, 2498), หน้า 1.

¹⁶ รอง ศยามานนท์ และคณะ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 1435-2507, หน้า 361.

¹⁷ "การประชุมพิจารณาแผนการศึกษาชาติ" วิทยากรย 8 (สิงหาคม 2494): 607-614.

นอกจากนี้ก็คือการกระทำตัวเป็นประโยชน์ เป็นที่พึ่งแก่ส่วนรวมได้ อย่างไรก็ตามก็คิดว่าแม้ว่าจะไม่ได้มีการระบุถึงนโยบายของการจัดการศึกษาภาคบังคับอย่างชัดเจน เราก็น่าจะอนุมานรวมได้ว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาภาคบังคับจะเป็นประโยชน์ไปในทางเดียวกันกับนโยบายของรัฐบาลตามที่กล่าวไปแล้ว ซึ่งก็คือต้องการให้ประชาชนเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย

แผนการศึกษาศึกษาชาติ พ.ศ. 2494

ตามที่ได้อ้างไว้ไปแล้วในตอนต้นว่าช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ประเทศไทยได้รับผลกระทบแทบทุกด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และรวมถึงการศึกษาที่ต้องหยุดชะงักทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ

ทางรัฐบาลจึงได้พยายามฟื้นฟูและปรับปรุงการศึกษาให้ดีขึ้น มีการเข้าร่วมกับองค์การต่างประเทศ ดังเช่น องค์การศึกษาวินธรรมแห่งสหประชาชาติ ซึ่งก็มีผลทำให้การปรับปรุงการศึกษาไทยทันสมัยและก้าวหน้าขึ้น

สำหรับแนวคิดที่จะเปลี่ยนแปลงการศึกษาชาตินั้นได้เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2490 จะเห็นได้จากปาฐกถาของนายเดือน บุญภาค รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการสมัยนั้น ในการประชุมข้าหลวงตรวจการศึกษาธิการภาค พ.ศ. 2490 ว่า

... มั่นใจได้ว่า ในด้านการศึกษา แม้จะเปลี่ยนแปลงรัฐบาลก็ตาม คณะรัฐบาลที่มาใหม่จะต้องมุ่งจัดดำเนินการศึกษาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปการศึกษาในสมัยหลังสงครามจะต้องวางรากฐานมิใช่จะทำได้ตามล่านิ่งผู้เดียว จะต้องปรึกษากันถึงการเปลี่ยนแปลงแผนการศึกษาชาติ ปรับปรุงการศึกษาเป็นการใหญ่โดยถือว่าการให้การศึกษาก่ออยู่ชน เป็นรากฐานของความเจริญแห่งประเทศชาติ...¹⁸

โดยเหตุนี้ ในพ.ศ. 2493 กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่งเพื่อจัดวางแผนการศึกษาใหม่ กรรมการคณะนี้มีความเห็นว่าควรจะขยายการศึกษาภาคบังคับออกเป็น 7 ปี คือ ประถมปีที่ 4 กับมัธยมสามมัญฉีก 3 ปี

¹⁸ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2535-2507, หน้า 361.

ในส่วนของการศึกษาภาคบังคับ แผนการศึกษาชาติฉบับนี้ประสงค์จะขยายออกไปเป็น 7 ปี คือถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จึงกำหนดไว้ว่า "เพื่อการเป็นพลเมืองดี กุลบุตรกุลธิดาพึงได้รับการศึกษาอยู่ในโรงเรียนจนอายุย่างเข้าปีที่ 15 เป็นอย่างน้อย"¹⁰

การดำเนินการร่างแผนการศึกษาชาติฉบับใหม่ก็ได้ร่างขึ้นพร้อมกับประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2494

สาระสำคัญของแผนการศึกษา พ.ศ. 2494 สรุปได้ดังนี้

1. ความมุ่งหมาย

1.1 มีความมุ่งหมายให้พลเมืองได้รับการศึกษาที่เหมาะสมแก่อัตถภาพเมื่อทุกคนได้เป็นพลเมืองดี มีความรู้ประกอบอาชีพ และมีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย

1.2 เพื่อให้กุลบุตรกุลธิดาพึงได้รับการศึกษาอยู่ในโรงเรียนจนอายุย่างเข้าปีที่ 15 เป็นอย่างน้อย

1.3 ให้รู้จักชนชาวสยามหาความรู้อันเป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ
ภาวนา

1.4 จัดการศึกษาให้มืองคี่อย่างเหมาะสม อันได้แก่ จริยศึกษา พลศึกษา
นุทวิศึกษา และหัตถศึกษา

2. ระบบการศึกษาแบ่งออกเป็น 5 ระดับ คือ

2.1 การศึกษาชั้นอนุบาล

2.2 ประถมศึกษา

2.3 มัธยมศึกษา

2.4 เตรียมอุดมศึกษา และอาชีวศึกษาชั้นสูง

2.5 อุดมศึกษาและมหาวิทยาลัย

3. ประถมศึกษาได้แก่ การศึกษาวิชาอันเป็นพื้นความรู้เบื้องต้น แบ่งเป็น 4 ชั้น คือชั้นประถมปีที่ 1 ถึง 4 เกณฑ์อายุ 8-11 ปี

¹⁰แผนกเก็บ กองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, เอกสาร 2494 เล่ม 5 เลขที่ 74 เรื่องประกาศแผนการศึกษา, 5 มิถุนายน 2494.

4. มัธยมศึกษาแยกเป็น 3 สาย คือ
 - 4.1 มัธยมศึกษาสามัญศึกษา 3 ปี เรียนวิชาสามัญต่อจากประถมศึกษา
 - 4.2 มัธยมวิสามัญศึกษา การศึกษาเพื่อต่อชั้นเตรียมอุดมศึกษาหรืออาชีวศึกษา
 - 4.3 มัธยมศึกษาสามัญศึกษา การศึกษาวิชาเฉพาะซึ่งเป็นพื้นฐานความรู้สำหรับการประกอบอาชีพ
 5. การศึกษาภาคบังคับ ได้แก่ การศึกษาที่มีกฎหมายบังคับให้กลุ่มตรกุธิตาทุกคนเรียนอยู่ในโรงเรียนจนกว่าจะพ้นเกณฑ์บังคับ การศึกษาภาคบังคับในสถานศึกษาของรัฐจะจัดให้เปล่าและจัดอุปการะการศึกษาให้ตามสมควร
 6. การศึกษานិเทศและการศึกษาผู้ใหญ่ คือการศึกษาที่จัดให้เป็นครั้งคราวสำหรับผู้ออกจากโรงเรียนแล้ว หรือไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาขณะที่อยู่ในวัยเล่าเรียน
- สาระสำคัญจากแผนการศึกษาชาติ น.ศ. 2494 จะเน้นไปในเรื่องของการจัดการศึกษาภาคบังคับ ทั้งนี้รัฐได้เห็นว่าการที่จะเจริญได้ก็เพราะเยาวชน ทั้งนี้เพื่อเยาวชนผู้ได้รับการศึกษาอันดีเมื่อเติบโตไปก็จะเป็นกำลังในการพัฒนาประเทศชาติ
- อย่างไรก็ตามประเด็นที่น่าจะพิจารณาเรื่องของความเป็นพลเมืองดีในการศึกษาภาคบังคับของช่วงแผนนี้คือ รัฐได้เห็นว่าการที่ประชาชนได้รับการศึกษาอยู่ในโรงเรียนตามกำหนดที่ได้บังคับไว้ก็จะเป็นผลให้เป็นพลเมืองดี อันหมายถึงการมีวิชาความรู้สำหรับการประกอบอาชีพและการมีจิตใจเป็นประชาธิปไตย

จาก น.ศ. 2494 - 2503 นี้ รัฐบาลเข้ามาบริหารราชการแผ่นดินทั้งหมด 7 ชุด (รัฐบาลชุดที่ 24-30) ซึ่งแต่ละชุดมีความเป็นมาและมีนโยบายในการจัดการศึกษาหรือจัดการศึกษาภาคบังคับแตกต่างกันไป ดังนี้

รัฐบาลชุดที่ 24 (29 พฤศจิกายน 2494-6 ธันวาคม 2494)

"คณะผู้บริหารประเทศชั่วคราว" ประกอบด้วย คณะทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ตำรวจ ผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และคณะรัฐประหาร 2490 พร้อมด้วยประชาชน ได้ประกาศยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินเมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2494 แล้วนำเอารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับวันที่ 10 ธันวาคม 2475 กลับมาใช้อีกครั้งหนึ่ง

นรอมกันนั้น "คณะผู้บริหารประเทศชั่วคราว" ก็ได้ดำเนินการจัดตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้น โดยให้จอมพลแปลก นิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี และพลเอกมังกร พรหมโยธี เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ แต่เนื่องจากรัฐบาลชุดนี้เป็นรัฐบาลชั่วคราว จึงไม่มีนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดิน

รัฐบาลชุดที่ 25 (6 ธันวาคม 2494-23 มีนาคม 2495)

เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2494 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้จอมพลแปลก นิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง และมีพลเอกมังกร พรหมโยธี เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายเกี่ยวกับการศึกษา ดังนี้ "...รัฐบาลนี้จะให้การศึกษานิตยแก่ประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ อาชีวศึกษาและอบรมศีลธรรมจะได้ขยายโรงเรียนและเพิ่มครูผู้สอนให้มากยิ่งขึ้น..."²⁰

รัฐบาลชุดที่ 26 (24 มีนาคม 2495-26 กุมภาพันธ์ 2500)

จอมพลแปลก นิบูลสงคราม ได้เป็นหัวหน้าคณะรัฐบาลอีกครั้งที่ 3 คือ เป็นหัวหน้าคณะรัฐบาลชุดที่ 26 และมีพลเอกมังกร พรหมโยธี เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายเกี่ยวกับการศึกษาดังนี้ "...รัฐบาลนี้จะให้การศึกษานิตยแก่ประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอาชีวศึกษา การนิตยศึกษา จะได้ขยายโรงเรียน เพิ่มครูผู้สอนให้มากยิ่งขึ้นและโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางการศึกษาประจำบาล..."²¹ และในระยะเวลาที่งานประถมศึกษามีความก้าวหน้ายิ่งขึ้น เนื่องจากมีการปรับปรุงหลักสูตรและประกาศใช้หลักสูตร พ.ศ. 2498 แทนหลักสูตร พ.ศ. 2491 ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

²⁰"บันทึกการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 3/2494 (วิสามัญ)," ราชกิจจานุเบกษา, หน้า 68.

²¹แผนกเก็บ กองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, เอกสาร ร.ศ. 2495 ส่วนกลาง (ส่วนกระทรวงศึกษาธิการ) เล่มที่ 2 เลขที่ 12 เรื่องส่งสำเนาแถลงนโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับงานในกระทรวงศึกษา, สำเนาที่ 12857/2495 ลงวันที่ 26 เมษายน 2495.

รัฐบาลชุดที่ 27 (21 มีนาคม 2500-16 กันยายน 2500)

รัฐบาลชุดนี้มีจอมพลแปลก นิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี โดยมีพลอากาศโทมณี มหาสินทนะ เวชยันต์รังสฤษดิ์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดินต่อสภาผู้แทนราษฎร เมื่อ 1 เมษายน พ.ศ. 2500 มีนโยบายการจัดการศึกษาดังนี้ "...รัฐบาลนี้จะส่งเสริมและบำรุงการศึกษาอบรมของประชาราษฎร ทั้งคุณภาพและปริมาณ เป็นลำดับแรก โดยจะส่งเสริมการศึกษาในส่วนภูมิภาคให้มากยิ่งขึ้น..."²³

ช่วงของคณะรัฐบาลที่กล่าวไปแล้ว รวม 4 ชุด คือชุดที่ 24-26 จะมีนโยบายทางการศึกษาหนักไปทางด้านอาชีวศึกษา อย่างไรก็ตามในเรื่องของการอบรมศีลธรรมก็เป็นนโยบายที่เน้นควบคู่กันไปด้วย

ส่วนในเรื่องของการศึกษาภาคบังคับ หรือการมุ่งเน้นการเป็นพลเมืองดีไม่ได้มีการกล่าวถึงในนโยบายในระหว่างรัฐบาลที่กล่าวนี้แต่อย่างใด

หลักสูตรประถมศึกษา 2498

หลักสูตรประถมศึกษา นุทธศักราช 2498 มีความมุ่งหมายเพื่อพัฒนาความงอกงามของเด็กในทางกายภาพในทางภูมิปัญญา ในทางสังคมและอารมณ์ เพื่อให้ทันพร้อมที่จะเติบโตขึ้นเป็นพลเมืองที่เหมาะสมในระบอบเสรีประชาธิปไตย โดยระยะนี้มุ่งเน้นองค์สี่ของการศึกษาคือ

จริยศึกษา ให้มีวัฒนธรรมดีงาม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตน

พลศึกษา ให้มีร่างกายแข็งแรงและอนามัยสมบูรณ์ กับทั้งมีน้ำใจเป็นนักกีฬา

นุกติศึกษา ให้มีปัญญาความรู้ความสามารถ ใช้ดุลยพินิจเกี่ยวกับการงานโดยทั่วไป

หัตถศึกษา ให้มีความเคยชินและความขยันหมั่นเพียรในการใช้มือปฏิบัติงาน เพื่อเป็นรากฐานของการประกอบสัมมาอาชีพ

²³ สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร สมัยวิสามัญ พ.ศ. 2500, หน้า 15.

ทั้งนี้เพื่อให้เด็กเติบโตเป็นพลเมืองที่มีคุณลักษณะดังนี้

1. ฝึกให้มีความกระหยาบ อชากเรียน อชากรู้ อชากเห็น อชากทำ อชากผจญภัยและกล้าหาญ
2. ฝึกให้มีความสามารถพูด อ่าน เขียนภาษาของตนเองได้ดีและชัดเจน
3. ฝึกให้มีความซื่อสัตย์สุจริต
4. ฝึกให้มีความสามารถนับ คิดและแก้ปัญหาเลขคณิตเกี่ยวกับชีวิตประจำวันได้ดี
5. ฝึกให้มีความสันตทานในการนั่งและการสังเกต
6. ฝึกให้เกิดสุนทรีย์และมีความรู้ในทางสุขศึกษา เพื่อบำเพ็ญตนให้มีอนามัย
7. ฝึกให้มีความเข้าใจที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่น ช่วยปรับปรุงการอนามัยและสุขภาพิบาลของชุมชน
8. ฝึกให้เด็กรู้จักใช้วิธีระส่วนต่าง ๆ ให้สัมพันธ์กันและบังคับการเคลื่อนไหวของร่างกายให้เกิดความชำนาญทางกีฬาเบื้องต้น และรู้จักใช้เวลาว่างส่งเสริมความเพลิดเพลิน เช่น เล่นกีฬา และเล่นดนตรี เป็นต้น
9. ฝึกให้เป็นผู้รู้คุณค่าของความสวยงามและร่วมกันรักษาสิ่งสาธารณะให้ถาวร
10. ฝึกให้เป็นผู้สามารถรับผิดชอบในตนเอง
11. ฝึกให้เป็นผู้เคารนสิทธิของผู้อื่น
12. ฝึกให้สนใจชีวิตสังคม ร่วมทำงานและเล่นกับผู้อื่นได้
13. ฝึกให้นิยมปฏิบัติตนตามมารยาทที่ดีของสังคมและวัฒนธรรมของชาติ
14. ฝึกให้รู้คุณค่าของบ้านและนิตกอุดมคติของครอบครัว
15. ฝึกให้มีความสันตทานในการจัดบ้านเรือน และประดิษฐ์คิดค้นเครื่องประกอบบ้านและรักษาความสัมพันธ์ในครอบครัว
16. ฝึกให้มีความอดทนทำงานและให้รู้สึกว่างานคือกิจกรรมที่ให้ความเบิกบาน
17. ฝึกให้สนใจในการทำงานและมีความรู้เรื่องอาชีพและเลือกอาชีพให้เป็นประโยชน์แก่ตนและสังคม
18. ฝึกให้เป็นผู้รู้คุณค่าของการประหยัดทรัพย์ ประหยัดเวลาและพลังงานของตนทั้งกำลังกายและกำลังความคิดเพือใช้ในสิ่งที่เป็นประโยชน์
19. ฝึกให้รู้จักเสียสละ ช่วยเหลือเผื่อแผ่ผู้อื่น มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นและ

มีใจกรณาต่อสัตว์ด้วย

20. ฝึกให้มีความรู้และมีไหวพริบในการป้องกันอัคคีภัยและภัยอื่น ๆ
21. ฝึกให้เข้าใจและทำคนให้มีลักษณะเหมาะสมในระบอบเสรีประชาธิปไตย²⁴

หลักสูตร แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ก. เรือนภาษาไทยล้วน และ ข. หมวดวิชาชั้น
หรือภาษาต่างประเทศ

หลักสูตรนี้จัดเนื้อหาวิชาที่สอนในรูปของหมวดวิชา โดยแบ่งหมวดวิชาออกเป็น 5 หมวด
ได้แก่

1. หมวดภาษาไทย มีความมุ่งหมายให้นักเรียนสามารถใช้ภาษาไทยในการติดต่อ
สื่อสารได้ด้วยความภาคภูมิใจ ให้คุ้นเคยการใช้ภาษาสามัญในเราระและสุภาพและกระตุ้นให้นักเรียน
กระหายที่จะเรียนรู้ประสบการณ์ทางภาษาจนเกิดความเพลิดเพลินและเกิดนิสัยรักการอ่านหนังสือ

๑๑๑

5. กิจกรรมพิเศษ ได้แก่ กิจกรรมเสรี คือ งานต่าง ๆ ที่โรงเรียนจัดขึ้นโดยมี
นักเรียนเข้าร่วมโดยความสมัครใจและกิจกรรมแบบโครงการ หมายถึงงานที่นักเรียนและครูร่วม
กันกำหนดขึ้น เป็นโครงการเป็นครั้งเป็นคราว กิจกรรมพิเศษนี้มีความมุ่งหมายให้นักเรียนบรรเทา
ความเครียด นึกผ่อนคลายใจและส่งเสริมให้เด็กกล้าแสดงออก มีความคิดเป็นอิสระและมีความ
คิดริเริ่มสร้างสรรค์

²⁴สภา อักษรดิษฐ์, การวิเคราะห์จุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาของไทย,
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทภาคศึกษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2528), หน้า 72-73.

ตารางที่ 9 แสดงเนื้อหาวิชาและอัตราเวลาเรียนในรอบสี่ปีค่าตามหลักสูตรประถมศึกษา
พ.ศ. 2498

หมวดวิชา	ประเภท ก.				ประเภท ข.				หมายเหตุ
	ป. 1	ป. 2	ป. 3	ป. 4	ป. 1	ป. 2	ป. 3	ป. 4	
หมวดภาษาไทย	7				7				1. เวลาเรียนให้มี 5 วัน ต่อสี่ปีค่าและเรียนวันละ 5 ชั่วโมง 2. วันหยุดควรเป็นสองวันติด กันเพื่อเด็กจะได้มีโอกาส ช่วยเหลือทางบ้านและ ผู้ปกครองจะได้หาโอกาส พาเด็กเที่ยวเพื่อเป็น ประโยชน์ต่อการเรียนด้วย 3. การเริ่มเรียน หกคนิกและ เล็กเรียนให้โรงเรียนใช้ ปฏิทินตามความเหมาะสม กับท้องถิ่นนั้น ๆ
หมวดเลขคณิต	5				3				
หมวดธรรมชาติดึกษา (รวมสุขศึกษา)	3				2				
หมวดสังคมศึกษา	5				4				
กิจกรรมพิเศษ	5				4				
วิชาอื่นหรือภาษา ต่างประเทศ	-				5				
รวม	25				25				

เรื่องความเป็นผลเมืองดีในระชณะนี้ก็คือการเป็นผลเมืองที่เหมาะสมในระบอบประชาธิปไตย
ซึ่งในหลักสูตรก็ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนในจุดมุ่งหมายว่า พัฒนาความเจริญองงามของชาติเพื่อให้
พร้อมเป็นผลเมืองที่เหมาะสม "ผลเมืองที่เหมาะสม" ในที่นี้ก็คือ "ผลเมืองดี" นั้นเอง แต่ในบริบท
ความเหมาะสมที่กล่าวก็จะต้องเหมาะสมกับระบอบการปกครองแบบเสรีประชาธิปไตยด้วย

สำหรับกระบวนการที่จะพัฒนาให้ได้คุณลักษณะพลเมืองที่เหมาะสมดังกล่าว ทางรัฐก็ได้จัดการศึกษาระดับประถมศึกษาโดยเน้นองค์นี้แห่งการศึกษาตามที่กล่าวไปแล้ว

ส่วนในเรื่องของคุณลักษณะพลเมืองที่เหมาะสมก็ได้ระบุไว้ชัดเจน ซึ่งโดยรวม ๆ ก็จะเป็นเรื่องการปฏิบัติที่ใกล้ตัวประชาชนก่อน เช่น การมีความรู้พื้นฐาน การซื้อสัตย์ การรับผิดชอบในตนเอง การรับผิดชอบของครอบครัว เป็นต้น ซึ่งถ้าทุกคนปฏิบัติได้ดังนั้นก็ย่อมเป็นผลดีต่อส่วนรวมนั่นก็คือเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่ควรปลูกฝัง ส่วนในเรื่องที่ประชาชนควรจะปฏิบัติต่อส่วนรวมก็มีเช่น การเสียสละแก่ส่วนรวม การกระทำตนให้มีลักษณะเหมาะสมในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งที่กล่าวมาทั้งหมดก็คือ คุณลักษณะของพลเมืองในระยะนี้ และการที่จะให้ได้ซึ่งพลเมืองที่มีลักษณะดังกล่าวข้างต้นในหลักสูตรฉบับนี้จึงมีวิชาในหมวดสังคม เป็นสื่อในการอบรมสั่งสอนโดยวิชาหมวดนี้มุ่งเน้นให้นักเรียนรู้จักอยู่ร่วมกันในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งก็เป็นการสนับสนุนแนวความคิดในเรื่องของการเป็น "พลเมืองที่เหมาะสมในระบอบประชาธิปไตย" หรือ "การเป็นพลเมืองดี" เป็นอย่างดี

รัฐบาลชุดที่ 28 (21 กันยายน 2500-26 ธันวาคม 2500)

คณะรัฐบาลชุดนี้มีนายอนันต์ สารสิน เป็นนายกรัฐมนตรี และหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดิน เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2500 ซึ่งมีนโยบายในการจัดการศึกษาดังนี้ "...รัฐบาลนี้จะส่งเสริมการศึกษาในทางปริมาณและคุณภาพจะวางรากฐานเพื่อให้ประชาชนมีพื้นฐานความรู้สูงขึ้น และมีความสามารถที่จะประกอบอาชีพได้ดี จะส่งเสริมให้ประชาชนมีวัฒนธรรมและศีลธรรมอันดีงาม ด้วยอาศัยการศึกษาและการศึกษาเป็นหลัก..."²⁵

รัฐบาลชุดนี้ได้มีนโยบายที่จะขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานหรือการศึกษาภาคบังคับให้สูงขึ้นและเป็นเรื่องการเสริมสร้างให้ประชาชนมีคุณธรรมและวัฒนธรรมสำหรับในเรื่องการขยายการศึกษาภาคบังคับให้สูงขึ้นนั้นได้มีปรากฏในคำแถลงนโยบายของรัฐบาลชุดที่ 19 ซึ่งมีพลเรือตรีวัลย์ ดำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีแล้ว และหลังจากนั้นไม่ปรากฏในคำแถลงนโยบายของคณะ

²⁵ บันทึกการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 3/2500 (วิสามัญ), ราชกิจจานุเบกษา, 74 (1 ตุลาคม 2500): 2398.

รัฐบาลของนายพจน์ สารสิน ได้แถลงนโยบายที่จะวางรากฐานให้ประชาชนมีความรู้สูงขึ้น

รัฐบาลชุดที่ 29 (1 มกราคม 2500-20 ตุลาคม 2501)

จากการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2500 เป็นผลให้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลตามวิถีทางแห่งระบอบประชาธิปไตยอีกครั้งหนึ่ง และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พลโทถนอม กิตติขจร (ยศในขณะนั้น) เป็นนายกรัฐมนตรี โดยมีหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดิน เมื่อวันที่ 9 มกราคม 2501 โดยมีนโยบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษา ดังนี้

... รัฐบาลนี้จะทำนุบำรุงการศึกษาให้มากยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดผลดีทั้งในด้านปริมาณ และคุณภาพโดยมุ่งให้ประชาชนเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย และเป็นกำลังทางเศรษฐกิจของชาติ จะพยายามให้มีสถานศึกษาให้เพียงพอ จะดำเนินการยกระดับการศึกษาเบื้องต้นของประชาชนทั่วไปให้สูงขึ้น เน้นการศึกษาในส่วนภูมิภาค ตลอดจนการศึกษาขั้นสูงและส่งเสริมการอาชีวศึกษาเป็นพิเศษ จะได้เร่งผลิครูและปรับปรุงหลักสูตร วิธีการวัดผลการศึกษา แบบเรียนและอุปกรณ์ให้เหมาะสมกัน ทั้งจะได้แก้ปัญหาเกี่ยวกับเยาวชนโดยส่งเสริมการพลศึกษาและกิจกรรมพิเศษอื่น ๆ นอกจากนี้ รัฐบาลจะได้สนับสนุนส่งเสริมและปรับปรุงโรงเรียนราษฎร์ กับส่งเสริมวิद्याฐานะ และสวัสดิภาพของครูโดยทั่วไป...²⁶

รัฐบาลชุดที่ 30 (9 กุมภาพันธ์ 2502-2 ธันวาคม 2506)

รัฐบาลชุดนี้มีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี และมีหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดิน เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2502 โดยมีนโยบายในการจัดการศึกษาดังนี้

²⁶"บันทึกการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 1/2501 (วิสามัญ), ราชกิจจานุเบกษา 75 ฉบับพิเศษ (10 มกราคม 2501): 8.

รัฐบาลจะสนใจเป็นพิเศษในการศึกษาของเยาวชน ซึ่งจะได้เป็นกำลังของชาติในวันข้างหน้า โดยจะดำเนินการให้เยาวชนได้รับทั้งวิทยาการและจริยศึกษาควบคู่กันไป จะได้ตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้น เพื่อวางโครงการศึกษาเป็นโครงการถาวร เหมาะสมแก่ความจำเป็นของชาติและสอดคล้องกับรูปการปกครองประเทศ จะเปิดโอกาสและส่งเสริมให้ประชาชนส่วนรวมในการจัดการศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยรัฐบาลถือหลักว่า จะเนื่องแต่ความจำเป็นไปตามโครงการศึกษาของชาติและให้ความอนุเคราะห์ตามความจำเป็น...²⁷

ในระหว่างที่รัฐบาลชุดนี้เข้าบริหารประเทศได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาขึ้นหลายอย่าง เช่น จัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้น ซึ่งแต่เดิมเป็นเพียงคณะกรรมการการศึกษาที่ได้จัดตั้งขึ้นเฉพาะกิจเพื่อทำหน้าที่วางแผนการศึกษาชาติ มีหน้าที่สำคัญคือ วางแผนแก้ไขปัญหาด้านการศึกษาของชาติ เป็นหน่วยงานที่ดูแลด้านการศึกษาอย่างถาวรและต่อเนื่อง ทำให้การจัดการศึกษาเป็นไปตามหลักการและแผนงานที่วางไว้อย่างมีระบบ

นอกจากนี้ในสมัยของรัฐบาลชุดที่ 30 ได้มีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ขึ้น เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2503 ซึ่งมีความแตกต่างไปจากแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 เดิม ดังจะได้กล่าวต่อไป

แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2503

จากการปฏิวัติเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 ซึ่งมีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติ คณะปฏิวัติมีนโยบายที่จะปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารประเทศในหลาย ๆ ด้าน รวมทั้งทางด้านการศึกษา ซึ่งคณะปฏิวัติได้ดำเนินการปรับปรุงแผนการศึกษาของชาติให้สอดคล้องกับนโยบายที่วางไว้ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นจำนวน 12 ท่าน เพื่อทำการพิจารณาปรับปรุงแผนการศึกษาและให้ยื่นเอกหลวงวิจิตรวาทการ เป็นประธานดำเนินการ การปรับปรุงเริ่ม

²⁷ "บันทึกการประชุมสภาว่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ 3," ราชกิจจานุเบกษา, 76 ฉบับพิเศษ (13 กุมภาพันธ์ 2502): 6.

ดำเนินมาจนถึงเดือนกันยายน พ.ศ. 2502 แต่ไม่ทันเสร็จ คณะปฏิวัติก็ประกาศตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้นพร้อมกับยกเลิกคณะกรรมการปรับปรุงแผนการศึกษาดังกล่าว และได้ออกพระราชบัญญัติสภาการศึกษาแห่งชาติ เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2504 ซึ่งสภาการศึกษาแห่งชาติ มีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นประธาน และ ดร.กำแหง นลากร เป็นเลขาธิการ นอกจากนี้ยังประกอบด้วยกรรมการที่มาจากบุคคลอาชีพอื่น ๆ อีก 77 ท่าน สำหรับงานปรับปรุงแผนการศึกษาที่ค้างอยู่นั้นก็ให้สภาการศึกษาขึ้นดำเนินการต่อไป โดยให้ ม.ล.ปิ่น มาลากุล ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ทำหน้าที่เป็นประธานกรรมการบริหารร่วมกับคณะกรรมการที่แต่งตั้งกร่างแผนการศึกษาขึ้นใหม่ แล้วเสนอให้สภาการศึกษาพิจารณาแก้ไขปรับปรุง หลังจากนั้นสภาการศึกษาก็ได้นำเสนอต่อไปยังคณะรัฐมนตรี และได้ประกาศใช้ออกมาเป็นแผนการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช 2503 เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2503 โดยมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2504 เป็นต้นไป

สาระสำคัญของแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 มีดังนี้

1. ความมุ่งหมาย

- 1.1 รัฐมีความมุ่งหมายให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาตามควรแก่อัธยาศัย เพื่อให้เป็นพลเมืองดี มีศีลธรรมและวัฒนธรรม มีระเบียบวินัย มีความรับผิดชอบ มีสุขภาพสมบูรณ์ มีจิตใจเป็นประชาธิปไตย มีความรู้ความสามารถที่จะประกอบการอาชีพและทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ
- 1.2 กุลบุตร กุลธิดา นิงได้รับการศึกษาอยู่ในโรงเรียนจนอายุ 15 ปีบริบูรณ์ เป็นอย่างน้อย
- 1.3 กุลบุตร กุลธิดา นิงชวนชวหาความรู้และประสบการณ์อันจะเป็นประโยชน์แก่การทำงานของตนเสียไปภายหลัง
- 1.4 จัดการศึกษาเพื่อสนองความต้องการของสังคมและบุคคล โดยให้สอดคล้องกับแผนเศรษฐกิจและแผนการปกครองประเทศ เช่น จัดให้มีมัธยมศึกษา นลศึกษา พุทธิศึกษาและหัตถศึกษา

2. ระดับการศึกษา

2.1 อนุบาลศึกษา

2.2 ประถมศึกษา

2.3 มัธยมศึกษา

2.4 อุดมศึกษา

3. ประถมศึกษา ได้แก่ การศึกษาซึ่งมุ่งหมายจะสร้างเสริมพัฒนาการของเด็กด้วยการอบรมสั่งสอนขั้นมูลฐาน อันเป็นทางนำไปสู่การเรียนรู้และการปฏิบัติ แบ่งเป็น 2 ประโยค คือ ประโยคประถมศึกษาตอนต้น 4 ชั้น และประโยคประถมศึกษาตอนปลาย 3 ชั้น

4. มัธยมศึกษา ได้แก่ การศึกษาที่อาศัยประถมศึกษาเป็นพื้นฐาน มุ่งจะสำรวจและส่งเสริมความสนใจและความถนัดตามธรรมชาติของเด็ก เพื่อให้มีความรู้ ทักษะเนื่องนอกแก่การประกอบอาชีพ...

5. การศึกษาภาคบังคับ ได้แก่ การศึกษาที่มีกฎหมายบังคับให้บุตรกุลธิดาทุกคน เรียนอยู่ในโรงเรียนจนกว่าจะพ้นเกณฑ์บังคับ

หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น ประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2503

หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2503 เป็นหลักสูตรที่ประกาศใช้แทนหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2491 โดยคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ ว.ก. 404/2503 ลงวันที่ 31 ตุลาคม 2503 ซึ่งมีเงื่อนไขเวลาดังนี้ ในปี 2504 ให้ใช้หลักสูตรฉบับนี้เฉพาะชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-2 ส่วนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 ให้ดำเนินการสอนตามประมวลการสอนชั้นประถมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2493 ปีการศึกษา 2505 ใช้หลักสูตรฉบับนี้เฉพาะชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-2-3 ส่วนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ให้ดำเนินการสอนตามประมวลการสอนชั้นประถมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2493 ปีการศึกษา 2506 ให้ใช้หลักสูตรฉบับนี้ครบทุกชั้น²⁸

ส่วนหลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2503 ได้ประกาศใช้หลักสูตรฉบับนี้แทนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2493 โดยคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ ว.ก. 404/2503 เรื่องให้ใช้หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2503 ลงวันที่ 31 ตุลาคม

²⁸ ศุภวรรณ รัตนภูษา, พัฒนาการของหลักสูตรและการสอนจริยศึกษาในระดับประถมศึกษา ตั้งแต่พุทธศักราช 1826 จนถึงพุทธศักราช 2530, (วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประถมศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 169.

2503 ซึ่งมีเงื่อนไขเวลาดังนี้ ปีการศึกษา 2504 ให้ใช้หลักสูตรฉบับนี้เฉพาะชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ส่วนชั้นมัธยมวิสามัญ ปีที่ 2-3 ให้ดำเนินการสอนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2493 ปีการศึกษา 2505 ให้ใช้หลักสูตรนี้เฉพาะชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 ส่วนชั้นมัธยมวิสามัญ 3 ยังให้ใช้หลักสูตรฉบับนี้ครบทุกชั้น²⁰

จุดมุ่งหมาย

หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2503 มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญดังนี้

...มุ่งหมายที่จะส่งเสริมพัฒนาการของเด็กเพื่อให้สามารถดำรงตนเป็นพลเมืองดีของชาติในระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือฝึกฝนอบรมให้มีคุณลักษณะดังต่อไปนี้เกี่ยวกับความเจริญแห่งตน

1. ให้รักการศึกษาเล่าเรียน มีนิสัยชอบค้นคว้าหาความรู้อยู่เป็นนิจ
2. ให้สามารถใช้ภาษาไทยได้ดีทั้งในการฟัง พูด อ่านและเขียน
3. ให้มีความรู้ทางคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ สามารถใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตประจำวัน
4. ให้มีทักษะในการฟัง การสังเกตและรู้จักใช้ดุลยพินิจเกี่ยวกับการงานโดยทั่วไป
5. ให้มีนิสัยในทางริเริ่มและสร้างสรรค์
6. ให้มีความรู้เบื้องต้นอันจำเป็นเกี่ยวกับสุขภาพและโรคภัยไข้เจ็บ ให้รักษาสุขภาพของตนจนเป็นนิสัยและให้มีส่วนช่วยส่งเสริมการสาธารณสุขของชุมชน
7. ให้สามารถช่วยตนเอง มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่และกล้าในทางที่ถูกต้อง
8. ให้รู้จักดูแลและนิยมการเล่นกีฬาและการเล่นพื้นเมือง
9. ให้รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์แก่ร่างกายและจิตใจ
10. ให้รู้คุณค่าของความงามและศิลปะ
11. ให้ยึดมั่นในศาสนาและมีศีลธรรมประจำใจ รู้จักรักษาเกียรติและคุณค่ามั่งคั่งของตน

²⁰ ศุภวรรณ รัตนภูมา, เรื่องเดียวกัน.

12. ให้เข้าใจคุณค่าและรู้จักรักษาวินัย
13. ให้มีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์

เกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์

14. ให้ตระหนักในความสำคัญของมนุษยสัมพันธ์และรู้จักเคารพผู้อื่น
15. ให้มีสัมมาคารวะและมารรชากันดีงามตามประเพณีนิยม
16. ให้รู้จักเล่น ทำงานและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดีและให้มีความใจเป็นนักกีฬา
17. ให้รู้จักทำงานเป็นหมู่คณะ สามารถทำหน้าที่เป็นหัวหน้าหรือเป็นผู้ปฏิบัติงานร่วมกับหัวหน้าด้วยดี
18. ให้เห็นความสำคัญของบ้านและรู้จักบำเพ็ญประโยชน์ต่อครอบครัว
19. ให้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตัวและรู้จักเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

เกี่ยวกับความสามารถในการครองชีพ

20. ให้มีความเคยชินและขยันหมั่นเพียรในการใช้มือปฏิบัติงาน ทั้งนี้เพื่อเป็นรากฐานของการประกอบสัมมาอาชีพ
21. ให้มีความอดทนและเข้มแข็งในการทำงาน
22. ให้นิยมและยกย่องการประกอบอาชีพโดยสุจริต
23. ให้รู้จักเลือกซื้อและเลือกใช้สิ่งของที่จำเป็นให้เหมาะสม
24. ให้รู้จักประหยัดทรัพย์สิน ประหยัดเวลาและพลังงาน
25. ให้รู้จักช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจของครอบครัวและรู้ช่องทางที่จะประกอบอาชีพ
26. ให้ส่งเสริมการค้าของคนไทย และรู้ว่าการผลิตและการใช้ของไทยเป็นการช่วยเศรษฐกิจของชาติ

เกี่ยวกับความรับผิดชอบตามหน้าที่พลเมือง

27. ให้รู้จักสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย
28. ให้ปฏิบัติตามระเบียบ กฎหมายและวัฒนธรรมอันดี

29. ให้มีความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจและไม่ดูถูกเหยียดหยามผู้อื่น
30. ให้รู้จักปฏิบัติตนไปในทางที่จะช่วยแก้ไขข้อบกพร่องของสังคม
31. ให้รู้จักรักษาความปลอดภัยของตนเองและสังคม
32. ให้รู้จักรับฟังความคิดเห็นที่สุจริตใจของผู้อื่น
33. ให้มีความเข้าใจในผลงานของวิทยาศาสตร์ทั้งในด้านที่เป็นคุณและในด้านที่อาจให้โทษแก่สังคม
34. ให้รู้จักใช้รู้จักรักษาสาธารณสมบัติและสิ่งสวยงามตามธรรมชาติ
35. ให้รู้จักใช้และสงวนทรัพยากรธรรมชาติ
36. ให้รู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและส่งเสริมความเข้าใจอันดีต่อกัน เพื่อสันติสุขของโลก

เนื้อหาและวิชาที่เรียน

กำหนดให้นักเรียนประถมศึกษาเรียนวิชาต่าง ๆ ในหมวดวิชาคือ หมวดภาษาไทย สังคมศึกษา วิทยาศาสตร์เบื้องต้น คณิตศาสตร์ นานาภูมิและศิลปศึกษา

ตารางที่ 10 แสดงเนื้อหาวิชาและจำนวนชั่วโมงที่จัดให้เรียนในรอบสี่ปีตามหลักสูตร
ประถมศึกษาตอนต้น ประถมศึกษาตอนปลาย

หมวดวิชา	ประถมศึกษาตอนต้น	ประถมศึกษาตอนปลาย
ภาษาไทย	7	4
สังคมศึกษา	5	4
วิทยาศาสตร์เบื้องต้น	3	3
คณิตศาสตร์	3	4
พลานามัย	3	2
ศิลปศึกษา	3	2
ภาษาอังกฤษ		3 หรือ 5
หัตถศึกษา		7 หรือ 5
ศิลปปฏิบัติ		
กิจกรรมพิเศษ	1	1
รวม	25	30

จากแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2503 จนถึง หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503
ประเด็นเรื่องความเป็นพลเมืองดีเป็นเรื่องสำคัญที่ได้ถูกกล่าวไว้โดยสรุปได้ดังนี้

ทั้งแผนการศึกษาและหลักสูตร 2503 ต่างก็มีจุดมุ่งหมายให้พลเมืองเป็นพลเมืองดี
ในระบอบประชาธิปไตย การจัดการศึกษาจึงให้การศึกษาเป็นไปในทางอบรมเรื่องของความ
เป็นพลเมืองดี โดยคุณลักษณะของพลเมืองดีที่ต้องการก็จะมีคุณลักษณะที่ใกล้เคียงกับในระยะก่อน
นี้คือ เป็นคุณลักษณะที่เน้นเรื่องการปฏิบัติต่อตนเองและครอบครัวส่วนหนึ่ง และเป็นเรื่องการ
ปฏิบัติต่อส่วนรวมอีกส่วนหนึ่ง ในเรื่องต่อตนเอง เช่น การรู้จักรักษาเกียรติ ความเป็นคน
การรักการเล่าเรียน การมีความรู้พื้นฐานต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งในจุดนี้ถ้าทุกคนปฏิบัติได้ก็จะก่อให้เกิด

เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติมาก ต่อมาในเรื่องของส่วนรวมก็เช่น การปฏิบัติตามระเบียบกฎหมาย การรู้จักสาธารณสมบัติ การสงวนทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

ตามที่กล่าวไปแล้วทั้งหมดข้างต้นในเรื่องของคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี จะเห็นได้ชัดเจนที่สุด เท่าที่ปรากฏทั้งนี้ในส่วนของการศึกษามากบังคับในระยะนี้จะเอื้อต่อการพัฒนาประชาชนให้เป็นพลเมืองดีมาก เพราะได้มีจุดมุ่งหมายหลักคือเพื่อการส่งเสริมพัฒนาการเพื่อให้สามารถดำรงตนให้เป็นพลเมืองดีของชาติในระบอบประชาธิปไตยได้

รัฐบาลชุดที่ 31 (9 ธันวาคม 2506-11 มีนาคม 2511)

รัฐบาลชุดนี้มี พลเอกถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี และ ม.ล.ปิ่น มาลากุล เป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ คณะรัฐบาลชุดนี้ได้ดำเนินตามนโยบายของรัฐบาลชุดก่อนที่ได้แถลงไว้ ต่อจากนั้น จอมพลถนอม กิตติขจร ได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรี สืบต่อกันมาถึง 3 ครั้ง นับตั้งแต่วันที่ 9 ธันวาคม 2506 ถึง 14 ตุลาคม 2516 ในช่วงเวลา 10 ปี มีนโยบายทางการศึกษา คือ จะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาทั้งด้านการศึกษาสามัญ อาชีวศึกษาและอุดมศึกษาให้ดียิ่งขึ้น โดยเน้นอาชีวศึกษาและจะขยายการศึกษาภาคบังคับให้ทั่วประเทศ

รัฐบาลชุดที่ 32 (7 มีนาคม 2512-17 พฤศจิกายน 2514)

รัฐบาลชุดนี้มี จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี มีนโยบายทางการศึกษาว่า รัฐบาลนี้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาแห่งชาติว่าเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในทุก ๆ ทาง ฉะนั้นรัฐบาลนี้จะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยเจเนาะจะปรับปรุงและส่งเสริมการศึกษาในด้านการศึกษาสามัญ อาชีวศึกษา และอุดมศึกษาให้ดียิ่งขึ้น ในการนี้รัฐบาลจะขยายมัธยมศึกษาภาคบังคับออกไปให้ทั่วทั้งประเทศ...³⁰

รัฐบาลชุดที่ 33 (18 ธันวาคม 2515-14 ตุลาคม 2516)

จอมพลถนอม กิตติขจร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกวาระหนึ่ง มีนโยบายทางการศึกษาค้างนี้ "รัฐบาลนี้จะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่ง

ชาติ โดยจะปรับปรุงและส่งเสริมทั้งในด้านการศึกษาระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษา ทั้งจะสนับสนุนให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาทุกระดับแก่ประชาชนมากยิ่งขึ้น”³¹

รัฐบาลชุดที่ 34 (14 ตุลาคม 2516-22 พฤษภาคม 2517)

รัฐบาลนี้มีนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งนโยบายทางการศึกษาดังนี้

รัฐบาลนี้จะส่งเสริมการศึกษาทั้งในด้านวิชาความรู้และในด้านจิตใจเพื่อให้มีความยึดมั่นในหลักธรรมแห่งศาสนา บำเพ็ญตนให้เป็นคนมีประโยชน์ มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ตลอดจนให้ช่วยกันบำรุงรักษาศิลปวัฒนธรรมอันเป็นสัญลักษณ์และสมบัติของชาติไทย...

ในช่วงรัฐบาลชุดที่ 32-34 นี้ ในช่วงแรกมิได้กล่าวถึงนโยบายการศึกษาภาคบังคับและความเป็นพลเมืองดีแต่อย่างใด มีเพียงรัฐบาลชุดที่ 34 อันมีนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้กล่าวถึงการส่งเสริมการศึกษาในด้านวิชาความรู้และจิตใจเพื่อให้เป็นคนดี มีประโยชน์ มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการบำรุงศิลปวัฒนธรรม ซึ่งถ้าจะพิจารณาแล้วก็คือแนวคิดของความเป็นพลเมืองดี ดังเช่นที่เคยปรากฏมาแล้วในระยะก่อนหน้านี้นี้

³⁰ ดร.วิโรจน์ สารรัตนะ, นโยบายด้านการศึกษาของคณะรัฐมนตรี คณะที่ 1-51, หน้า 37.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

สรุปคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีในการศึกษาภาคบังคับของไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2
ในช่วง 25 ปี (2490-2515)

การจัดการศึกษาในขณะนี้เป็นการจัดการศึกษาตามนโยบายของรัฐบาลอย่างค่อนข้างต่อเนื่องมาจากยุคก่อนนี้ ซึ่งนโยบายทางด้านการศึกษาที่กำหนดขึ้นจะอยู่ภายใต้กรอบแห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยมาโดยตลอดตั้งแต่ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครอง เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นมีผลต่อการจัดการศึกษาระยะนี้คือ สงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้งนี้ได้แก่ความเสียหายแก่ประเทศไทยหลายประการ รัฐบาลจึงได้พยายามปรับปรุงทุกวิถีทางเพื่อนำทุนแก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ ให้ดีขึ้น ซึ่งก็รวมเรื่องการจัดการศึกษาด້วย ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินการภายในประเทศเองหรือโดยความช่วยเหลือจากองค์การสหประชาชาติ หรือองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีตามที่ได้อ้างไปแล้ว ก็ล้วนแล้วแต่ทำให้การดำเนินการจัดการศึกษาเปลี่ยนไปและก้าวหน้าขึ้นมาก ถึงแม้ว่าจะมีเหตุการณ์อื่นซึ่งทำให้เกิดอุปสรรคบ้างเช่น เรื่องของการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลที่บ่อยครั้ง ซึ่งก็มิได้ทำให้เกิดผลกระทบต่อการจัดการศึกษามากมายนัก

สำหรับเรื่องการจัดการศึกษาภาคบังคับในขณะนี้รัฐก็ยังคงให้ความสำคัญอยู่ได้ มีการขยายทั้งด้านคุณภาพและปริมาณ เช่นมีการปรับให้บังคับในระดับการศึกษาที่สูงขึ้น มีการปรับปรุงหลักสูตรให้มีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของประเทศ ทั้งนี้เรื่องที่น่าสนใจในการส่งเสริมการศึกษาคือการปลูกฝังคุณธรรม จรรยาบรรณอันเป็นคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีประการหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องมาจากภาวะสงคราม ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมทางจิตใจของประชาชน ดังนั้นรัฐจึงมีนโยบายไปในด้านการส่งเสริมคุณลักษณะดังกล่าวมาก แต่อย่างไรก็ดีการปลูกฝังคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีนั้นก็จะต้องอยู่ในกรอบของระบอบประชาธิปไตยด้วย ทั้งนี้เพื่อจะได้สอดคล้องกับนโยบายการปกครองของประเทศ ดังจะพิจารณาตามแผนการศึกษาชาติและหลักสูตรต่อไปนี้

หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2491

หลักสูตรฉบับนี้ได้แสดงให้เห็นว่าให้ความสำคัญของการเป็นพลเมืองดีคือ มีการเน้นการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง โดยระบุจุดมุ่งหมายไว้อย่างชัดเจน เพื่อพัฒนาให้รู้หน้าที่ของพลเมืองที่ควรปฏิบัติ ซึ่งแท้จริงก็คือการเป็นพลเมืองดี

สำหรับคุณลักษณะที่ได้ชี้แจงไว้ว่าเป็นหน้าที่ของพลเมืองดีคือ การรู้จักหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติอันแบ่งได้เป็น

1. หน้าที่ต้องปฏิบัติต่อโรงเรียน
2. หน้าที่ต้องปฏิบัติต่อครอบครัว
3. หน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อประชาคม
4. หน้าที่ต้องปฏิบัติต่อชาติ
5. หน้าที่ต้องปฏิบัติต่อรัฐธรรมนูญ

แผนการศึกษาชาติ น.ศ.2494

แผนการศึกษาระดับนี้รัฐเน้นให้ประเทศได้รับการศึกษาอยู่ในโรงเรียนตามกำหนด
เนื้อจะได้พัฒนาคนเป็นพลเมืองดี ซึ่งก็สรุปได้ว่า ต้องการให้คนที่ผ่านกระบวนการศึกษาภาคบังคับ
เป็นพลเมืองดี โดยระยะนี้จะส่งเสริมคุณลักษณะดังนี้

1. มีวิชาความรู้สำหรับการประกอบอาชีพ
2. มีจิตใจเป็นประชาธิปไตย

หลักสูตรประถมศึกษา 2498

ตามหลักสูตรนี้ได้ระบุอย่างชัดเจนว่าจะพัฒนาเด็กให้พร้อมเป็นพลเมืองที่เหมาะสม
ในระบบประชาธิปไตย ซึ่งได้กล่าวไปแล้วในตอนต้นว่า การเป็นพลเมืองที่เหมาะสมก็คือการเป็น
พลเมืองดี โดยคุณลักษณะของพลเมืองที่เหมาะสม รัฐก็ได้ระบุไว้อย่างชัดเจน มีอยู่ 21 ข้อ ซึ่ง
พิจารณาแล้วก็จะพบว่าแบ่งได้ 2 หมวดใหญ่ คือ การปฏิบัติในเรื่องอันเกี่ยวกับตนเองโดยตรง
และเรื่องของส่วนรวม ซึ่งได้กล่าวไปแล้วในรายละเอียด แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นไม่ว่าจะเป็นเรื่องการ
ปฏิบัติเกี่ยวกับตนหรือการปฏิบัติต่อส่วนรวม ก็จะต้องอยู่ภายใต้กรอบที่เหมาะสมของการปกครอง
ระบอบประชาธิปไตยด้วย

แผนการศึกษาชาติ น.ศ.2503 และหลักสูตรประถมศึกษา น.ศ.2503

ทั้งแผนการศึกษาชาติและหลักสูตร น.ศ.2503 นี้ ความเป็นพลเมืองดีได้ถูกกล่าว
ไว้อย่างชัดเจนเท่าที่ปรากฏมา โดยคุณลักษณะที่ปรากฏจะมีคุณลักษณะค่อนข้างเหมือนกับที่กล่าวไป
แล้ว ในระยะก่อนหน้านี้นี้จึงจะไม่ขอก้าวในรายละเอียดอีก

อย่างไรก็ตาม คุณลักษณะที่สำคัญสำหรับการเป็นพลเมืองดีในแผนการศึกษาชาตินี้จะต้องเป็นพลเมืองดีของชาติตามระบอบของการปกครองระบอบประชาธิปไตย

โดยสรุป จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แนวคิดเรื่องการมุ่งเน้นให้ประชาชนเป็นพลเมืองดีจะมีปรากฏอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกับระยะก่อนหน้า ทั้งที่ระบุอย่างชัดเจนและไม่ชัดเจน ทั้งนี้ทั้งนั้นแนวความคิดของการให้ประชาชนเป็นพลเมืองดีจะเป็นนโยบายที่ถูกระบุไว้ในการจัดการศึกษาภาคบังคับโดยตลอด เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการพลเมืองที่ดีและเข้าใจการปกครองระบอบประชาธิปไตย

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

ผู้เรียนซึ่งมีความแตกต่างกันเพื่อประโยชน์แก่ตนเองและสังคม โดยจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ อย่างไรก็ตามในการปฏิบัติในเรื่องของหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอนไม่ได้สนองตามเจตนารมณ์ของแผนการศึกษา พ.ศ. 2503 คือการศึกษาไม่สนองต่อความต้องการแตกต่างของบุคคล เนื้อหาสาระไม่สอดคล้องหรือเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตในปัจจุบัน จึงทำให้เกิดการขัดแย้งในเรื่องของการศึกษาเองและมีลักษณะเช่นนี้เป็นเวลานานนับสิบปีตั้งแต่ใช้หลักสูตร พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา

จากสถานการณ์การศึกษาดังกล่าวทำให้คนไทยผู้มีความรู้ซึ่งอยู่ในหลายสาขาอาชีพ ต่างมีความเห็นสอดคล้องกันว่าจะต้องมีการปฏิรูปการศึกษาโดยเร็ว เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ในปัจจุบันและเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตได้จริง ฉะนั้นในช่วง พ.ศ. 2516-2520 จึงเป็นระยะเวลาของการแสวงหาแนวทางใหม่ของการจัดการศึกษา และวิธีการศึกษาของไทย ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ก็ได้มีเหตุการณ์ไม่สงบเกิดขึ้นในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ทำให้มีผลต่อนโยบายการจัดการศึกษาดังกล่าวต่อไป

นโยบายการจัดการศึกษา

หลังจากเกิดเหตุการณ์ไม่สงบในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 แล้ว คณะรัฐบาลชุดนี้มีจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี จำเป็นต้องสลายตัว และคณะรัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นคณะรัฐบาลบริหารประเทศสืบต่อมา ความมั่นคงของคณะรัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศในระยะ 4-5 ปี หลังจากวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 นั้นมีสภาพคล้ายคลึงกันกับความมั่นคงของคณะรัฐบาลในระยะแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือมีเวลาบริหารประเทศไม่ครบวาระ และเปลี่ยนคณะรัฐบาลบ่อยครั้งโดยในระยะเวลา 4-5 ปี ดังกล่าวมีคณะรัฐบาลเข้ามาบริหารประเทศถึง 7 ชุด และคณะรัฐบาลแต่ละชุดเหล่านั้นได้แถลงนโยบายในด้านการศึกษาดังต่อไปนี้

รัฐบาลชุดที่ 34 (14 ตุลาคม 2516-22 พฤษภาคม 2517)

คณะรัฐบาลชุดนี้มีนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี และมีนายอภิชา จันทวิมล เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นโยบายทางด้านการศึกษาซึ่งคณะรัฐบาลได้แถลงเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2516 มีข้อความตอนหนึ่งดังนี้ "รัฐบาลนี้จะส่งเสริมการศึกษาทั้งในด้าน

วิชาความรู้และในด้านจิตใจ เพื่อให้มีความยึดมั่นในหลักธรรมแห่งศาสนา บำเหน็ดตนให้เป็นคนมีประโยชน์ มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ตลอดจนช่วยกันบำรุงรักษาศิลปวัฒนธรรมอันเป็นสัญลักษณ์และสมบัติของชาติไทย"¹

นโยบายทางการศึกษาของคณะรัฐบาลชุดนี้กล่าวไว้สั้น ๆ แต่ใจความกว้างและยังไม่เห็นแนวทางว่ารัฐบาลจะมีการปรับปรุงการศึกษาใหม่แต่อย่างใด เพราะแถลงแต่เพียงว่าจะส่งเสริมวิชาความรู้และจิตใจให้ยึดมั่นในศาสนาและธำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของชาติไทย แต่ในความเป็นจริงของสภาพสังคมและความคิดใหม่ของคนไทยเริ่มเรียกร้องให้มีการแก้ไขระบบวิธีการให้การศึกษาเป็นอย่างมากอยู่แล้ว แต่รัฐบาลคงยังไม่พร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงได้ในขณะนั้นเพราะไม่ได้เตรียมการไว้ล่วงหน้ามาก่อน คงเนื่องจากมีสิ่งสำคัญที่ต้องทำก่อนคือ เตรียมคณะรัฐบาล จึงแถลงนโยบายตามหลักการทั่วไปเพื่อให้ถูกต้องตามวิถีทางบริหารประเทศตามระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น

รัฐบาลชุดที่ 35 (27 พฤษภาคม 2517-14 กุมภาพันธ์ 2518)

มีนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ครั้งนี้มีนายเกรียง กীরติกร เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ คณะรัฐมนตรีได้แถลงนโยบายในการบริหารประเทศ เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2517 มีข้อความด้านการศึกษาดونหนึ่งดังนี้ "จะเร่งรัดการศึกษอาบรรมเพื่อส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย เน้นในเรื่องการอบรมศีลธรรมและวัฒนธรรม และการศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพ ... จะวางรากฐานและแนวทางในการปฏิรูประบบการศึกษา..."²

นโยบายของรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ นี้เริ่มที่จะเป็นผู้นำของการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปการศึกษา โดยได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการวางแผนงานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา อันมี ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต เป็นประธาน และได้มีการนำเสนอรายงานการศึกษาการปฏิรูปการศึกษาให้แก่คณะรัฐมนตรีด้วยเช่นกัน

¹"บันทึกการประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ครั้งที่ 32," ราชกิจจานุเบกษา 90 (6 พฤศจิกายน 2516): 3715.

²"บันทึกการประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ชุดที่ 2 ครั้งที่ 36," ราชกิจจานุเบกษา 91 (18 มิถุนายน 2517): 2707.

รัฐบาลชุดที่ 36 (15 กุมภาพันธ์ 2518-19 มีนาคม 2518)

รัฐบาลชุดนี้มีระยะเวลาบริหารประเทศเพียง 1 เดือน มี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี และ ดร.ก้อง สวัสดิ์นิรันดร์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ คณะรัฐบาลได้แถลงนโยบายต่อรัฐสภาเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2518 ซึ่งมีข้อความเกี่ยวกับการศึกษาตอนหนึ่ง ดังนี้

... รัฐบาลนี้จะดำเนินการปฏิรูปการศึกษาให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม จะปลูกฝังเยาวชนของชาติให้มีทัศนคติที่ดีงาม และมีความสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม

รัฐบาลนี้จะจัดให้บุคคลมีโอกาสเท่าเทียมกันในการรับการศึกษาอบรมตามความสามารถทางสติปัญญาและกำลังทางเศรษฐกิจ จะจัดทุนเล่าเรียนให้แก่ผู้ยากไร้แต่มีสติปัญญา และยกมาตรฐานการศึกษาทั้งของรัฐและของเอกชนให้สูงขึ้น และให้มีคุณภาพเท่าเทียมกัน... จะเร่งขยายการศึกษาภาคบังคับขึ้นประถมศึกษาตอนปลาย และมีมัธยมศึกษาอย่างกว้างขวาง...

เนื่องจากรัฐบาลชุดนี้มีระยะเวลาบริหารประเทศเพียง 1 เดือน จึงไม่สามารถสร้างผลงานได้ในระยะเวลาอันสั้น

รัฐบาลชุดที่ 37 (19 มีนาคม 2518-20 เมษายน 2519)

คณะรัฐบาลชุดนี้มี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี และนายนิพนธ์ ศรีศิธร เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายเกี่ยวกับการศึกษาต่อรัฐสภาเมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2518 มีข้อความตอนหนึ่งว่า

... จะสร้างระบบการศึกษาให้เป็นธรรมขึ้น โดยดำเนินการให้การศึกษามีพื้นฐานอยู่ที่การให้ความเสมอภาคในด้านการศึกษา และให้ความเสมอภาคในด้านโอกาสที่จะศึกษาในทุกท้องถิ่นอย่างเท่าเทียมกัน โดยคำนึงถึงความสามารถของแต่ละบุคคลเป็น

³"บันทึกการประชุมของสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 3/2518 (สมัยแรก)," ราชกิจจานุเบกษา 92 (25 มีนาคม 2518): 828.

สำคัญ ส่วนการศึกษาภาคบังคับได้แถลงนโยบายตอนหนึ่งดังนี้

1. ขยายการศึกษาภาคบังคับเป็นการให้เปล่าแก่ประชาชนทุกคนอย่างทั่วถึงทั้งประเทศภายในระยะเวลาไม่เกิน 4 ปี โดยให้การศึกษาภาคบังคับมีคุณภาพทัดเทียมกันทั่วทุกท้องถิ่น ...

3. กระจายบริการด้านการศึกษาไปยังท้องที่ในเขตชนบทโดยทั่วถึง และให้เป็นระบบการศึกษาที่สำเร็จประโยชน์ในตัวเอง สามารถเอื้ออำนวยให้ผู้จบการศึกษาในแต่ละระดับมีวิชาชั้นต่อไปใช้ทำมาหากินเลี้ยงตัวได้ตามอัธยาศัย

4. ให้อำนาจการบริหารการศึกษาแก่ท้องถิ่นอย่างเต็มที่ ให้จัดการบริหารการศึกษาของท้องถิ่นเสียใหม่ มิให้มีความซ้ำซ้อนกัน และให้หน่วยงานที่รับผิดชอบทางการศึกษาในแต่ละท้องถิ่นสามารถกำหนดเนื้อหาวิชาและวิธีการเรียนรู้อย่างประการที่จำเป็นให้สอดคล้องกับความต้องการด้านเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละท้องถิ่น⁴

รัฐมนตรีชุดที่ 38 (20 เมษายน 2519-23 กันยายน 2519)

คณะรัฐมนตรีชุดนี้มี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี และมีพลตรีสิริสิริโยธิน เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายด้านการศึกษาต่อรัฐสภาเมื่อวันที่ 30 เมษายน 2519 มีข้อความตอนหนึ่งดังนี้

รัฐบาลนี้จะดำเนินการปฏิรูปการศึกษาให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม จะจัดให้บุคคลมีโอกาสเท่าเทียมในการรับการศึกษาอบรมตามความสามารถทางสติปัญญา จะจัดทุนเล่าเรียนให้แก่เยาวชนผู้ยากไร้ และมีสติปัญญา และจะขยายการศึกษาผู้ใหญ่และอาชีวศึกษา โดยเน้นหนักในด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ในด้านการศึกษาภาคบังคับ จะเร่งขยายการศึกษาภาคบังคับขึ้นประถมตอนปลายให้ทั่วถึงทุกตำบลภายใน 4 ปี และจะให้เด็กที่เข้าเรียนได้รับสมุดหนังสือและเครื่องเขียนโดยไม่มีค่าน้ำค่าอย่างทั่วถึง ส่วนเด็กที่ยากไร้ก็จะให้ได้รับเครื่องแบบ

⁴“บันทึกการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 4/2518 (สามัญสมัยแรก),” ราชกิจจานุเบกษา 92 ฉบับพิเศษ (10 เมษายน 2518): 14.

นักเรียนโดยไม่ได้คิดมูลค่า...⁵

จากนโยบายทางการศึกษาดังกล่าว ทำให้เห็นว่ารัฐบาลชุดนี้ได้ดำเนินนโยบายทางการศึกษาสมัยครั้งที่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์-18 มีนาคม 2518 โดยมี ดร.ก่อ สวัสดิพานิชย์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ มาดำเนินการต่อเพราะมีสาระสำคัญอย่างเดียวกันกับว่ามีความแน่วแน่ที่จะดำเนินการตามที่ตั้งเป้าหมายไว้แต่เดิมให้เป็นผลสำเร็จ อย่างไรก็ตามรัฐบาลก็ไม่มีโอกาสได้ดำเนินการตามที่แถลงไว้ เพราะมีระยะเวลาที่บริหารประเทศเพียง 5 เดือน

รัฐบาลชุดที่ 39 (25 กันยายน 2519-6 ตุลาคม 2519)

รัฐบาลชุดนี้มี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี และดร.ก่อ สวัสดิพานิชย์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งรัฐบาลชุดนี้มีเวลาบริหารเพียง 11 วัน จึงมิได้แถลงนโยบายใหม่ที่บริหารประเทศแต่อย่างไร

รัฐบาลชุดที่ 40 (8 ตุลาคม 2519-20 ตุลาคม 2520)

มีนายธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี และนายภิญโญ สาธร เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ คณะรัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายทางการศึกษาต่อรัฐสภา ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งดังนี้

ในด้านการศึกษารัฐบาลก็ถือว่าเป็นหน้าที่หลักตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ในอันที่จะอบรมและเร่งเร้าเป็นพิเศษให้นักเรียน นิสิต นักศึกษาและประชาชนทั่วราชอาณาจักร ตระหนักและเห็นคุณค่าของระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีชาติ ศาสนา และมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของประเทศ มีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมไทย รู้จัก

⁵ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี, นโยบายการศึกษาของประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2524), หน้า 60.

ใช้สิทธิเสรีภาพในกรอบของกฎหมาย และตระหนักถึงหน้าที่และความรับผิดชอบของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย

ในด้านการศึกษาภาคบังคับ แม้ว่ารัฐบาลจะถือเป็นหน้าที่และภารกิจโดยตรงของ รัฐที่จะต้องรับผิดชอบ จัดให้เปล่าอย่างเสมอภาค แต่รัฐก็ยินดีเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนจัดได้ ภายในขอบเขตที่รัฐกำหนด โดยภาคเอกชนจะต้องรักษาคุณภาพของการศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบาย โครงการและเอกลักษณ์ของการศึกษาชาติ และไม่เป็นการจัดการศึกษาเพื่อแสวงหากำไรเกินควร...^๕

ในระยะเวลาที่รัฐบาลชุดที่ 34-40 เข้ามาบริหารประเทศ รัฐบาลแต่ละชุดได้มีนโยบายที่จะส่งเสริมวิชาความรู้แก่ประชาชนให้สอดคล้องกับสถานการณ์เศรษฐกิจสังคม ดังนั้นเป็นความเสมอภาคทางการศึกษาคือประชาชนทุกคนจะมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน นั่นก็คือได้มีการขยายการศึกษาภาคบังคับซึ่งจะมีการปรับปรุงไปทีละขั้นให้มีมัธยมศึกษาตอนปลายและให้มีคุณภาพทัดเทียมกันทั่วประเทศด้วย

ส่วนเรื่องคุณลักษณะของคนที่เหมาะสมที่ประเทศชาติต้องการ ที่ได้กล่าวถึงในระยะเวลารัฐบาลชุดนี้ก็คือคนที่มีศีลธรรม วัฒนธรรม มีทัศนคติและสำนึกที่ต่อสังคม และที่สำคัญคือต้องตระหนักถึงและเข้าใจการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และการที่ประเทศชาติจะได้คนที่มีคุณลักษณะดังกล่าวข้างต้นนั้น รัฐบาลจึงได้ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ ทั้งนี้ถ้าพิจารณาจะพบว่าการศึกษาภาคบังคับมีส่วนช่วยเป็นอย่างมากที่จะผลิตคนให้ได้ตามคุณลักษณะที่กล่าวไว้ เพราะในระยะเวลาหนึ่งทุกคนจะต้องเข้าเรียนในโรงเรียนทำให้ได้รับการปลูกฝังแนวคิดตามที่รัฐบาลกำหนดไว้โดยผ่านทางการศึกษาอันเป็นแนวทางในการปลูกฝังคุณลักษณะของพลเมืองดี ดังเช่นที่ระชงก่อน ๆ ได้เคยปฏิบัติมาแล้วเช่นกัน รัฐบาลจึงได้เร่งขยายการศึกษาภาคบังคับทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณตามที่ได้กล่าวไปแล้ว

^๕ดร. วิโรจน์ สารรัตนะ, นโยบายด้านการศึกษาของคณะรัฐมนตรี คณะที่ 1-51, 2536, หน้า 46-48.

การปฏิรูปการศึกษา

หลังจากที่คณะรัฐบาลชุดนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นคณะรัฐบาลครั้งที่ 2 หรือคณะรัฐบาลชุดที่ 36 แล้ว คณะรัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายที่จะวางรากฐานและแนวทางปฏิบัติในการปฏิรูประบบการศึกษา ดังนั้นนายสัญญา ธรรมศักดิ์ นายกรัฐมนตรี จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง มีจำนวน 22 คน เรียกว่า "คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา" มีหน้าที่พิจารณาเสนอแนวทางการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียนและลักษณะอื่น ๆ ให้เหมาะสมกับกาลสมัย เพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2517 โดยมี ดร.ลีปนนท์ เกตุทัต เป็นประธานกรรมการ

คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาได้ดำเนินงานตั้งแต่วันที่ได้รับการแต่งตั้งคือในวันที่ 25 มิถุนายน 2517 โดยได้ดำเนินการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินการเฉพาะเรื่องเพื่อแสวงหาแนวทางในการปฏิรูปการศึกษา

การดำเนินงานวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา เริ่มจากการพิจารณาจุดมุ่งหมายของการศึกษา โดยเริ่มจากการพิจารณาปัญหาและสภาพของประเทศไทย เพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาสังคมปัจจุบัน พร้อมทั้งเสริมสร้างคุณค่าใหม่ที่พึงประสงค์ไปในแนวที่จะทำให้ชาวไทยมีอิสรภาพในการแสวงหาความรู้ โดยมุ่งหวังที่จะสร้างหลักการปฏิรูปการศึกษาจากพื้นฐานของความเป็นจริงเพื่อปรับปรุงชีวิตของตนและสังคมให้ดีขึ้น ฉะนั้นเป้าหมายของการปฏิรูปการศึกษาคั้งนี้ก็คือ "การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม"⁷

คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาได้ใช้เวลาในการทำงานเป็นเวลา 5 เดือน (25 มิถุนายน-4 ธันวาคม 2517) ก็แล้วเสร็จ และได้รายงานผลการดำเนินงานต่อ

⁷ลีปนนท์ เกตุทัต, การปฏิรูปการศึกษา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2418), หน้า 7.

รัฐมนตรี เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2517 พร้อมด้วยข้อเสนอหนึ่งปฏิบัติต่อไป คือเสนอในคณะรัฐมนตรี มีมติดังนี้

1. อนุมัติให้กระทรวงศึกษาธิการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการตามแนวข้อเสนองานของคณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาในส่วนที่สามารถปฏิบัติได้เลย เช่น เรื่องการปรับปรุงหลักสูตรและวิธีการวัดผล และการแก้ไขความไม่เสมอภาคทางการศึกษา เป็นต้น
2. มอบหมายให้คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นำหลักการและสาระของรายงานคณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาไปประกอบการพิจารณาประมวลไว้ในร่างแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524)
3. อนุมัติให้กระทรวงศึกษาธิการและสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ จัดนิพนธ์และแจกจ่ายรายงานของคณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง พร้อมอนุมัติให้หน่วยงานทั้งสองดำเนินการจัดสัมมนาและจัดประชุม ทั้งนี้ เพื่อให้ได้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมแล้วนำไปปรับปรุงข้อเสนอกเกี่ยวกับมาตรการในการปฏิรูปเพื่อนำไปปฏิบัติได้ดียิ่งขึ้น
4. แต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา ... เพื่อกำหนดหน้าที่วางแผนการปฏิบัติงานตามแนวข้อเสนองานฯ โดยละเอียด ... มีอำนาจตั้งอนุกรรมการได้ ทั้งนี้ โดยให้สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติเป็นเจ้าของเรื่อง และทำหน้าที่เป็นสำนักงานเลขานุการของคณะกรรมการชุดนี้^๕

ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลใหม่ ในวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2518 จึงได้มีคณะรัฐบาลบริหารประเทศชุดใหม่เป็นคณะรัฐบาลชุดที่ 37 มี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลชุดนี้ก็ได้เห็นชอบในหลักการของคณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา จึงได้มีมติแต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษาตามที่คณะกรรมการบริหารสภาการศึกษาแห่งชาติ เสนอเมื่อ

^๕ ลีปพนนท์ เกตุทัต, การปฏิรูปการศึกษา, หน้า 7.

วันที่ 20 พฤษภาคม 2518 คณะกรรมการชุดนี้ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้แทนจากหน่วยงานและส่วนราชการต่าง ๆ 30 คน และคณะรัฐมนตรีลงมติให้แต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิเพิ่มเติมอีก 8 คน เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม 2518 รวมเป็น 38 คน มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นประธาน เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติเป็นกรรมการและเลขานุการของคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา^๑

การจัดการศึกษาภาคบังคับตามแนวทางปฏิรูปการศึกษา

นับเป็นครั้งแรกของวงการศึกษารวมทั้งประเทศไทยที่มีการระดมความคิดของนักการศึกษาและประชาชนเพื่อกำหนดแนวทางการปฏิรูปการศึกษาในรูปของคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งแนวความคิดที่มีการนำเสนอในคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษามีสาระบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภาคบังคับ นอสรุปได้ดังนี้^{๑๐}

1. หลักการจัดการศึกษา การจัดการศึกษามีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาบุคคล นิสิต ท้องถิ่นและประชาชาติ ซึ่งหมายความว่าการศึกษาต้องมุ่งพัฒนาเด็กให้เจริญงอกงาม มีสติปัญญารอบรู้ให้สัมพันธ์กับวัย มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นคนมีวินัยและรักการทำงาน มีคุณธรรม การศึกษานอกจากจะพัฒนาผู้เรียนแล้วยังจะต้องพัฒนาให้ผู้เรียนมีความรับผิดชอบว่ามีภาระหน้าที่ต่อสังคม ต้องให้ประโยชน์แก่ส่วนรวม ดำรงคนเป็นพลเมืองดีตามวิถีทางของชาติไทยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีความจงรักภักดี ห่วงแหนต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

2. เนื้อหาสาระ มีเนื้อหาสาระที่ทุกคนเรียนมีส่วนเหมือนกันคือ เพื่อการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และเป็นคนไทยร่วมกัน และทุกคนมีโอกาสได้เลือกเรียนตามความถนัด ความสามารถและความสนใจ เหมาะสมกับความต้องการของท้องถิ่น ความยากง่ายควรสอดคล้องกับวัยของผู้เรียนในระดับประถมศึกษา คือช่วงอายุ 6-12 ปี และประการสำคัญคือ สิ่ง que เลือกสรรให้เรียนรู้ ควรจะเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิต

^๑ ใหญ่จันทร์ ทนประเสริฐ, การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย, หน้า 245.

^{๑๐} ลีปนันท เกตุทัต, การปฏิรูปการศึกษา, หน้า 85-104.

คณะกรรมการวางแผนฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาได้เสนอเนื้อหาหลักสูตรระดับประถมศึกษา

10 ประการ ซึ่งสรุปได้ดังนี้¹¹

1. ใ้รู้หนังสือ อ่านออกเขียนได้ เนื้อเรื่องนำมาให้อ่านเขียนจะต้องมีสาระก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต
2. ให้ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการเกษตรที่องหลักวิทยาศาสตร์ที่ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ ปฏิบัติได้ เป็นการเพิ่มผลผลิต
3. ใ้มีความรู้ความเข้าใจ สามารถในการประกอบการสาขารณีการตลาด
4. ใ้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชากร การใช้และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
5. ใ้มีความรู้เกี่ยวกับกฎหมายสิทธิหน้าที่ในฐานะเป็นประชาชนในระบอบประชาธิปไตย
6. มีทัศนคติที่ดีต่อชาติ ศาสนา นระมหากษัตริย์
7. ใ้มีความสามารถในการคิด การวิเคราะห์ การตัดสินใจและนำความคิดไปปฏิบัติ
8. ประณกคิดตนเป็นคนดี ยึดมั่นในคำสอนของศาสนา
9. มีจิตใจสุนทรีย์ ชื่นชมในความงาม ความไพเราะและสามารถแสดงออกในทางสร้างสรรค์
10. การปลูกฝังน้ำใจนักกีฬา

จากแนวทางการปฏิรูปการศึกษาจะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาภาคบังคับในขณะนี้ เป้าหมายในการพัฒนาผลเมืองเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านวิชาการอันทำให้เกิดความงอกงามทางด้านสติปัญญาและด้านการพัฒนาคุณลักษณะส่วนบุคคล อันทำให้เกิดคุณลักษณะของคนทีหนึ่งประสงค์ในสังคม สิ่งทีรัฐจัดให้ผลเมืองเรียนรู้ ล้วนแล้วแต่เป็นประโยชน์ที่เอื้อต่อการพัฒนาผลเมืองให้เป็นผลเมืองดี ดังนั้นหลักการศึกษาได้ระบุไว้ และนี่การสนองค่อนโยบายดังกล่าวก็คือการบรรจุเนื้อหาสาระที่สอดคล้องไปในทางที่ต้องการ ตามที่คณะกรรมการวางแผนฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาได้เสนอเนื้อหาหลักสูตร 10 ประการ

¹¹ เน้นจันทร์ ทนประเสริฐ, การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย, หน้า 252-253.

แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520

หลังจากที่มีแนวความคิดปฏิรูปการศึกษาขึ้น สิ่งที่จะต้องเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้อง คือ โครงสร้างและเนื้อหาสาระของกระบวนการเรียนการสอน เช่นในเรื่องหลักสูตร แบบเรียน ซึ่งส่วนสำคัญที่จะเป็นแนวทางเพื่อการจัดการศึกษา คือ แผนการศึกษาแห่งชาตินั้น จึงจำเป็นต้องปรับปรุงให้เปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับนโยบายเพื่อการศึกษา การดำเนินการร่างแผนการศึกษาฉบับใหม่จึงได้เกิดขึ้นเมื่อ 30 เมษายน พ.ศ. 2518 โดยมีนายบุญสม มาร์ติน เป็นประธาน และนายสีปนนท์ เกตุทัต เป็นกรรมการและเลขานุการ

เนื้อหาสาระที่นำมาพิจารณาเพื่อสร้างแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้มาจากแนวความคิดและข้อเสนอแนะของคณะกรรมการงานพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาเป็นหลัก ซึ่งการดำเนินการร่างแผนการศึกษาแห่งชาติได้แล้วเสร็จและประกาศใช้เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2533 ในสมัยคณะรัฐบาลชุดที่ 40 ซึ่งนายธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี และมีนายนิพนธ์ ศศิธร เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

สาระสำคัญของแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 มีดังนี้

การศึกษาเป็นการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม ซึ่งเป็นกระบวนการต่อเนื่องกันตลอดชีวิต มุ่งสร้างเสริมคุณภาพของพลเมืองให้สามารถดำรงชีวิตและทำประโยชน์แก่สังคม โดยเป็นการศึกษาเพื่อสร้างเสริมความอยู่รอดปลอดภัย ความเป็นคนและความผาสุกร่วมกันร่วมกันในสังคมไทยเป็นประการสำคัญ โดยมีความมุ่งหมายดังต่อไปนี้

1. ให้มีความเคารพในสิทธิและหน้าที่ของคนและผู้อื่น มีระเบียบวินัย มีความเคารนและปฏิบัติตามกฎหมาย ศาสนา นระมหากษัตริย์
2. ให้มีความเข้าใจและกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศตามวิถีทางประชาธิปไตยอันมีระมหากษัตริย์เป็นประมุข ยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา นระมหากษัตริย์
3. ให้มีความรับผิดชอบต่อชาติ ต่อท้องถิ่น ต่อครอบครัวและตนเอง

4. ให้มีความสำนึกในการเป็นคนไทยร่วมกัน และการเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติ ตระหนักในความมั่นคงปลอดภัยของชาติ และมีส่วนร่วมในการป้องกันประเทศ
5. ให้มีความมั่นคงและผดุงความเสมอภาค ความสุจริตและความยุติธรรม
6. ให้มีบุคลิกภาพที่ดี มีสุขภาพและอนามัยสมบูรณ์ ทั้งร่างกายและจิตใจ
7. ให้มีความทันสมัยทันเนืือร มีความสามารถในการประกอบอาชีพและการจับจ่ายอย่างประหยัด ตลอดจนการร่วมมือประกอบกิจการและธุรกิจต่าง ๆ โดยชอบด้วยกฎหมาย
8. ให้มีความสามารถในการติดต่อทำความเข้าใจและร่วมมือซึ่งกันและกัน รู้จักการแสวงหาความจริง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ รู้จักแก้ปัญหาและข้อขัดแย้งด้วยสติปัญญา และโศษสันติวิธี
9. ให้มีความรู้ ความเข้าใจและเห็นคุณค่าในวิทยาการ ศิลปะ วัฒนธรรม ธรรมชาตื สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของประเทศ

แนวนโยบายเกี่ยวกับการประถมศึกษาหรือการศึกษาภาคบังคับ

การศึกษาระดับประถมศึกษา เป็นการศึกษามุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถขั้นพื้นฐานและให้สามารถคงสภาพอ่านออกเขียนได้ คิดคำนวณได้ มีความสามารถประกอบอาชีพตามควรแก่วัยและความสามารถได้ และสามารถดำรงตนเป็นพลเมืองดีในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

การจัดการศึกษาระดับประถมศึกษา จัดเป็นตอนเดียวตลอด ใช้เวลาเรียนประมาณ 6 ปี (ข้อ 31)

ในส่วนของความหมายของการศึกษาภาคบังคับ กล่าวได้ว่า การศึกษา ที่มีกฎหมายบังคับให้ทุกคนเรียนอยู่ในโรงเรียนจนกว่าจะพ้นเกณฑ์บังคับ

การกำหนดเกณฑ์อายุเข้าเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับ ท้องถิ่นแต่ละแห่งจะกำหนดขึ้น ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของท้องถิ่นและความพร้อมของเด็กในแต่ละท้องถิ่น

แต่ต้องไม่บังคับเข้าเรียนก่อนอายุครบ 6 ปีบริบูรณ์ และไม่ช้ากว่าอายุครบ 8 ปีบริบูรณ์ (ข้อ 40)

และระบุว่ารัฐพึงเร่งจัดการศึกษาภาคบังคับตามแผนนี้ได้ทั่วถึงทุกท้องถิ่น

นับได้ว่าแผนการศึกษาชาติฉบับนี้สอดคล้องกับแนวความคิดในการปฏิรูปการศึกษาโดยมีประเด็นสำคัญคือการมุ่งเน้นให้พลเมืองสามารถดำรงชีวิต และกระทำตนเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ทั้งนี้เพื่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศเป็นหลัก ซึ่งในแผนการศึกษาชาติฉบับนี้ก็มีนโยบายในเรื่องการจัดการศึกษาภาคบังคับอย่างชัดเจน ทั้งนี้ก็เพื่อให้ประชาชนทุกคนมีโอกาสได้ฝึกฝนตนให้มีความสามารถขั้นพื้นฐาน และสามารถดำรงตนเป็นพลเมืองดีได้ และเพื่อให้ได้พลเมืองดี รัฐจึงได้เร่งจัดการศึกษาอย่างทั่วถึงทุกท้องถิ่นโดยเร็ว

หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521

หลังจากที่มีพระบรมราชโองการให้ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ นุทศักราช 2520 และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่ปีการศึกษา 2521 เป็นต้นไป กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ประกาศใช้หลักสูตรใหม่ขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติ โดยมีเป้าประสงค์ดังต่อไปนี้

เป้าประสงค์ของหลักสูตรประถมศึกษา

เป้าประสงค์การศึกษาของไทย คนไทยทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะได้รับการศึกษาและพัฒนาชีวิตความสามารถของตนอย่างเต็มที่ คนไทยย่อมมีโอกาสปรับปรุงให้รอดพ้นจากความทุกข์ยากและความเหลา ครอบงำกับความเปลี่ยนแปลง นานัปการอยู่เสมอ อีกทั้งมีความรับผิดชอบในความอยู่รอดของชาติไทย ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงต้องจัดการศึกษาแก่มวลชนอย่างทั่วถึงทุกท้องถิ่นและอย่างเป็นธรรม เพื่อให้การศึกษาด้วยวิธีการอันเหมาะสม ให้บุคคลมีความรู้และความคิดที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงตนและดำรงชาติตามระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ให้มีความสามารถในการทำงานเลี้ยงชีพได้อย่างสุจริต รู้หน้าที่และความรับผิดชอบของตนเองและส่วนรวม เป็นพลเมืองที่ดี มีคุณธรรมและเป็นกำลังที่แข็งแกร่งมั่นคง

ของชาติ¹²

และในหลักสูตรนี้ก็ได้รับในเรื่องความมุ่งหมายของการประถมศึกษาว่า การศึกษาระดับประถมศึกษา เป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถขั้นพื้นฐานให้คงสภาพอ่านออกเขียนได้ คิดคำนวณได้ ประกอบอาชีพตามควรแก่วัยและความสามารถได้ และสามารถดำรงตนเป็นพลเมืองดีในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข¹³

สำหรับในเรื่องของหลักการและจุดหมายของการประถมศึกษาตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนถึงหลักการและจุดมุ่งหมายไว้ดังนี้

หลักการ

หลักสูตรศึกษามีหลักการสำคัญดังนี้

1. เป็นการศึกษาเพื่อปวงชน
2. เป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนนำประสบการณ์ที่ได้จากการเรียนไปใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต
3. เป็นการศึกษาที่มุ่งสร้างเอกภาพของชาติ โดยมีเป้าหมายหลักร่วมกัน แต่ให้ท้องถิ่นมีโอกาสที่จะจัดหลักสูตรบางส่วนให้เหมาะสมกับสภาพความต้องการได้

จุดหมาย

หลักสูตรศึกษามีจุดหมายให้เกิดผลแก่ผู้เรียนดังนี้¹⁴

1. สุขสมบัติที่ต้องการเน้น
 - 1.1 มีความเสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ไม่เห็นแก่ตัว

¹² กระทรวงศึกษาธิการ, หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521

¹³ เรื่องเดียวกัน.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-2.

- 1.2 มีวินัยในตนเอง มุ่งมั่นในการทำงานให้สำเร็จ
 - 1.3 ชยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์ ประหยัดและอดทน
 - 1.4 รู้จักคิด วิเคราะห์และตัดสินใจอย่างมีเหตุผล
 - 1.5 มีขั้นตอนธรรมต่อคำวิจารณ์และความแตกต่างระหว่างบุคคลหรือหมู่เหล่า
 - 1.6 มีน้ำใจเป็นนักกีฬา รู้จักยกย่องผู้อื่น
 - 1.7 รู้จักทำงานและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ โดยรู้จักเป็นผู้ให้ ผู้รับ ผู้นำ ผู้ตามที่ดี
2. ความรู้และทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต
- 2.1 มีสุขนิสัยส่วนตัวและส่วนรวมทั้งทางกายและจิตใจ
 - 2.2 รู้กฎหมายที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน
 - 2.3 มีความรู้และทักษะในการหา การใช้และการออมทรัพย์สิน
 - 2.4 เข้าใจความหมายของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่มีต่อชีวิตประจำวัน
 - 2.5 มีความรู้และทักษะในการจัดการและทำงานรวมกลุ่มกันโดยถือหลักสหกรณ์
 - 2.6 มีความรู้และทักษะในการทำงาน ทั้งในฐานะผู้ผลิตและผู้บริโภค
 - 2.7 มีนิสัยและรู้จักวิธีการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ
 - 2.8 มีความรู้และทักษะทางภาษาและคณิตศาสตร์
 - 2.9 มีความรู้และทักษะในวิธีการทางวิทยาศาสตร์
 - 2.10 มีความสามารถในการยังชีพสมกลมกลืนต่อสภาพและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ
 - 2.11 รู้จักชื่นชมและแสดงออกทางศิลปะ
3. ชีวิตที่สงบสุข
- 3.1 รู้จักปรับตัวให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม สิ่งแวดล้อม และวิทยาการใหม่ ๆ
 - 3.2 เข้าใจและศรัทธาในศาสนาที่ตนนับถือและนำหลักธรรมมาใช้ในชีวิตประจำวัน
 - 3.3 รู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์และมีประสิทธิภาพ
 - 3.4 มีความคิดริเริ่มที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวม

- 3.5 มีอิสระในการคิดค้นพร้อมที่จะยอมรับความคิดของผู้อื่นอย่างมีเหตุผล
- 3.6 รู้จักแก้ไขปัญหาโดยสันติวิธี
4. สมาชิกที่ดีของชุมชนและชาติ
 - 4.1 เชื่อมมั่นในระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข
 - 4.2 รู้คุณค่า ชื่นชมและรักษาศิลปวัฒนธรรมของชาติ
 - 4.3 สำนึกในหน้าที่และสิทธิของตน
 - 4.4 รู้ความสำคัญของครอบครัว สังคมและท้องถิ่นของตน
 - 4.5 รู้ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในภูมิภาคและโลก และมีความเข้าใจอันดีต่อกัน
 - 4.6 สามารถนึกกำลังสติปัญญา กำลังกาย กำลังทรนัย เพื่อความเจริญและความมั่นคงของประเทศ
 - 4.7 รู้คุณค่าในความเป็นไทยและภูมิใจที่เกิดในแผ่นดินผืนดินไทย¹⁴

เนื้อหาวิชา

แบ่งเป็น 5 กลุ่มประสบการณ์ ได้แก่

1. กลุ่มทักษะ เป็นเครื่องมือการเรียนรู้ ประกอบด้วยภาษาไทยและคณิตศาสตร์
2. กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ว่าด้วยกระบวนการแก้ปัญหาของชีวิตและสังคม กล่าวถึงปัญหาและความต้องการของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ เนื้อความดำรงอยู่และการดำเนินชีวิตที่ดี
3. กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย ว่าด้วยกิจกรรมที่เกี่ยวกับการนิเทศและสร้างนิสัย
4. กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ ว่าด้วยประสบการณ์ทั่วไปในการทำงานและความรู้พื้นฐานในการประกอบอาชีพ
5. กลุ่มประสบการณ์พิเศษ ว่าด้วยภาษาอังกฤษที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวันและวิชาอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต

สำหรับเนื้อหาของวิชาที่น่าจะเกี่ยวข้องกับคุณลักษณะเป็นพลเมืองดี เมื่อพิจารณาแล้วน่าจะเป็นวิชาจริยศึกษาที่อยู่ในกลุ่มประสบการณ์สร้างเสริมลักษณะนิสัย เช่นเดียวกันกับใน

ยุคสมัยก่อนๆ โดยในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 นี้ได้ระบุจุดมุ่งหมายเฉพาะของวิชาจริยศึกษา
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 ดังนี้

1. ให้สามารถควบคุมภาษา วาจา ใจ อยู่ในขอบเขตที่งดงาม ไม่เบียดเบียน
ตนเองและผู้อื่น ทั้งสามารถสร้างประโยชน์แก่ตนและสังคมได้
2. ให้มีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนและปฏิบัติได้จนเป็นนิสัย

ซึ่งในเนื้อหาของวิชามีการกำหนดให้เรียนคุณธรรมต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อ
ชีวิตของบุคคลทั่วไป 30 ข้อ อันได้แก่

1. การไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตร่างกายของบุคคลและสัตว์
2. ความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา
3. การไม่โลภและไม่ขโมย
4. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และเสียสละ
5. การไม่ละเมิดของรักผู้อื่น
6. การรู้จักความพอดี
7. การไม่ผูกขาด ไม่บีบบังคับ ไม่อวดอ้างความจริง การไม่ขอร้องให้เกิด
ความแตกแยกและการไม่พูดคำหยาบ
8. การมีสัจจะและความจริงใจ
9. การไม่ลองและเสnelิ่งเสnelคิดให้โทษ
10. ความเป็นผู้มีสติ รู้จักยับยั้งชั่งใจ รู้จักรับผิดชอบชีวิต
11. ความเป็นผู้มีเหตุผล
12. ความละเอียดและความเกรงกลัวต่อการกระทำชั่ว
13. ความขยันหมั่นเพียร
14. ความอดทนอดกลั้น
15. ความกล้าหาญและความเชื่อมั่นในตนเอง
16. ความกตัญญูทุกเวที
17. ความซื่อสัตย์สุจริต
18. การทำใจให้สงบ มีสมาธิและอารมณ์แจ่มใส

19. ความไม่เห็นแก่ตัว
20. ความรับผิดชอบ
21. ความมีน้ำใจเป็นธรรม ไม่ล่าเอียง
22. ความมีระเบียบวินัยและการตรงต่อเวลา
23. การยอมรับความเปลี่ยนแปลง
24. มารยาทและนิสัยส่วนบุคคลในการกิน นอน ขับถ่าย แต่งร่างกาย และสังคมระหว่างเพศ
25. มารยาทในการแสดงความเคารพ การขอร้อง การแสดงความขอบคุณ การขอความช่วยเหลือ การปฏิเสธ การแสดงความไม่เห็นด้วย การแสดงความยินดี การแสดงความเสียใจ การเล่น การนุกน้อนหย่อนใจ
26. หลักธรรมสำหรับการอยู่ร่วมกันได้ ความสามัคคี ความเสียสละ การให้อภัย ความเอื้อเฟื้อ การยอมรับความคิดเห็นของคนอื่น ความเห็นอกเห็นใจ
27. ความเป็นผู้มีวัฒนธรรมและปฏิบัติตามประเพณีนิยม
28. ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์
29. การแก้ไขข้อบกพร่องการปฏิบัติทางจริยธรรม ได้แก่ ผิดศีลธรรม ระเบียบ กฎหมายและจารีตประเพณี

คุณลักษณะของความเป็น "นลเมืองดี" ได้ถูกกล่าวไว้ในความมุ่งหมายของการศึกษาระดับประถมศึกษา ทั้งนี้เพื่อสร้างคุณลักษณะที่เหมาะสมแก่ประชาชน โดยหวังว่าผู้เรียนจะได้รับประโยชน์แก่ตนและเกิดผลดีต่อประเทศชาติในภายหน้า ตามที่ได้ระบุไว้ในหลักการและจุดหมายของการประถมศึกษา

ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการนิยามคุณลักษณะนลเมืองให้มีคุณสมบัติตามที่ต้องการ รัฐจึงได้จัดให้ประชาชนที่อยู่ในภาคการศึกษา ได้รับความรู้โดยผ่านวิชาที่กำหนดไว้ 5 กลุ่มประสบการณ์ อย่างไรก็ตามดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า วิชาในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย คือวิชาจริยธรรมจะเน้นไปในทางการนิยมนลเมืองให้มีความประพฤติกี่เหมาะสมค่อนข้างมาก โดยเบื้องต้นจะให้บุคคลมี

ความประนีประนอมพื้นฐานส่วนบุคคลที่ต่างกัน เช่น ความขยันหมั่นเพียร ความอดทนกล้าหาญ ความรับผิดชอบ ความมีมารยาท และอีกส่วนหนึ่งก็เป็นเรื่องของส่วนรวม เช่น การปฏิบัติตามประเพณีนิยม การจงรักภักดีต่อชาติศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งโดยรวมแล้วก็คือการสร้างให้คนเป็นพลเมืองดีของประเทศชาตินั่นเอง

สรุปคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีในการศึกษาภาคบังคับของไทยระยะวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา

ระยะเวลานี้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในด้านการศึกษาคือ มีแนวคิดในการปฏิรูปการศึกษา ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา ทั้งนี้คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษามีความคิดเห็นว่า การศึกษาภายในอนาคตควรมีความมุ่งหมายเพื่อ สร้างสำนึกในการเป็นไทยร่วมกัน ความเป็นครอบครัวและการเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติ ช่วยพัฒนาระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ปลุกฝังการคงความสุจริต ยุติธรรมและความเสมอภาคในสังคม เสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจให้บุคคลและกลุ่มชนสามารถสื่อสาร เข้าใจกัน มีสุขภาพดีทั้งกายและใจ มีศีลธรรม มีความสนใจในตนเอง มีความรู้ ความสามารถและทัศนคติที่ดีในการประกอบอาชีพ เหมาะสมกับสภาพที่เป็นจริง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีอิสรภาพและการแสวงหาความจริง เนื้อชีวิตและสังคมที่ดีขึ้น¹⁵

ซึ่งก็นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระยะนี้ ซึ่งก็มีผลทำให้มีแนวความคิดในเรื่องการวิเคราะห์การศึกษาภาคบังคับ เปลี่ยนแปลงตามด้วยคือ มีการปรับปรุงแผนการศึกษาแห่งชาติให้ทันสมัย และสร้างหลักสูตรแบบเรียน วิธีเรียนแผนใหม่ เพื่อให้สอดคล้องตามแนวความคิดเพื่อปฏิรูปการศึกษาตามที่กล่าวไว้ในตอนต้นของบทนี้

¹⁵ คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา, การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม,

อย่างไรก็ตาม นโยบายเรื่องของการศึกษาภาคบังคับก็เป็นเรื่องที่รัฐได้ขยายทั้งด้านปริมาณและคุณภาพอยู่ตลอดเวลา และในการนี้ก็ได้มีการเน้นในเรื่องคุณลักษณะของคนที่ต้องการในการจัดการศึกษาภาคบังคับด้วย เพราะแนวนโยบายของคณะวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาต้องการให้การศึกษาเป็นการพัฒนาบุคคลและพัฒนาประเทศชาติ มุ่งให้เด็กมีความเจริญงอกงาม และตระหนักว่าตนมีภาระหน้าที่ต่อสังคม ดำรงตนเป็นพลเมืองดี ตามวิถีของการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งในการปรับปรุงแผนการศึกษาหรือหลักสูตรของการศึกษาระดับประถมก็ได้กล่าวไว้ว่าจะเสนอโดยสรุปดังนี้

แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520

สาระของแผนการศึกษาชาติฉบับนี้ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายที่จะพัฒนาพลเมืองอย่างชัดเจน ทั้งนี้เพื่อความมั่นคงและความสงบสุขของประเทศเป็นประการสำคัญ โดยคุณลักษณะของพลเมืองที่แผนการศึกษาชาติฉบับนี้ได้ระบุไว้ ก็มีลักษณะที่คล้ายกับระยะก่อน ๆ คือ มีคุณลักษณะในสองด้าน อันได้แก่ ด้านที่เกี่ยวกับตนเองและด้านที่เกี่ยวกับประเทศชาติส่วนรวม

ด้านที่เกี่ยวกับตนเอง เช่น การมีบุคลิกภาพที่ดี การมีความขยันหมั่นเพียร การมีความรู้พื้นฐานต่าง ๆ

ด้านที่เกี่ยวกับส่วนรวม เช่น การมีความเคารนและปฏิบัติตามกฎหมาย ศาสนาและหลักธรรม การมีความสำนึกในความเป็นไทย มีความรักชาติ ให้ความร่วมมือแก่ส่วนรวม เป็นต้น

ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการให้ได้คนที่พึงประสงค์ ตามคุณลักษณะที่กล่าวไว้ รัฐจักได้เร่งขยายการจัดการศึกษาภาคบังคับในแผนการศึกษาชาติฉบับนี้

หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521

หลังจากที่มีการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2520 แล้ว ก็มีการปรับปรุงหลักสูตรใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติ หลักสูตรดังกล่าวก็คือหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521

ดังนั้นนโยบายหรือแนวคิดในหลักสูตรประถมศึกษาฉบับนี้จึงไม่แตกต่างจากแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2521 เท่าใดนัก โดยรัฐจะจัดให้ประชาชนที่อยู่ในการศึกษาภาคบังคับได้รับความรู้ผ่านวิชาที่กำหนดไว้ใน 5 กลุ่มประสบการณ์

โดยคุณลักษณะของผลเมืองที่รัฐต้องการตามที่ปรากฏในหลักสูตรฉบับนี้ ก็จะแบ่งได้สองส่วน เช่นเดียวกับกับแผนการศึกษาชาติ คือ ส่วนที่เกี่ยวกับตนเองและส่วนที่เกี่ยวกับส่วนรวม

ส่วนที่เกี่ยวกับตนเอง เช่น

1. การมีความซื่อสัตย์
2. การมีระเบียบวินัย
3. การมีความกตัญญู
4. การมีความซื่อ
5. การเป็นผู้มีเหตุผล

ส่วนที่เกี่ยวกับส่วนรวม เช่น

1. การมีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์
2. การเคารพกฎหมาย
3. การเป็นผู้มีวัฒนธรรมและปฏิบัติตามประเพณีนิยม

ดังที่กล่าวไปแล้วจะแสดงให้เห็นค่อนข้างชัดเจนว่าแนวนโยบายในการจัดการศึกษาภาคบังคับระยะนี้ได้เน้นเรื่องของความเป็นพลเมืองดีเป็นประเด็นสำคัญประการหนึ่ง เนื้อความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติสืบต่อไป

อาจกล่าวโดยสรุปสำหรับเรื่องคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี ในระยะวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษานี้ว่า มุ่งให้ประชาชนได้มีโอกาสรับการศึกษา เพื่อให้ได้รับการพัฒนาเป็นประชาชนที่พึงประสงค์ ภายใต้อการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เช่นเดียวกับกับระยะตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงการปกครอง นั่นก็คือการประณัติปฏิบัติใด ๆ จะต้องการทำอยู่ภายใต้กรอบของความเข้าใจในการปกครองระบอบประชาธิปไตย ดังนั้น ผู้ใดที่ประณัติตนได้ถูกต้องตามกรอบดังกล่าวก็จะถือได้ว่าเป็นพลเมืองดีคนหนึ่ง